

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА
Книга Социални дейности
Том 114–115

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF EDUCATION
Social work
Volume 114–115

СОЦИАЛНАТА РАБОТА КАТО НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКО ПОЛЕ И СПЕЦИФИКИ ПРИ ПОДГОТОВКАТА НА БЪДЕЩИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ

МОНИКА БОГДАНОВА*, БОЖИДАРА КРИВИРАДЕВА**

Резюме. Настоящата студия разглежда необходимостта от теоретизиране на социалната работа и основаването ѝ върху идеите на психоанализата като възможна теоретична парадигма. Представени са резултати от проведено емпирично изследване сред студенти и базови специалисти в специалност Социални дейности с цел повишаване ефективността на практическата подготовка и готовността на младите хора да се реализират в професията.

Ключови думи: социална работа, практическа подготовка, парадигми, кариерно развитие

* Имейл: m.bogdanova@fp.uni-sofia.bg

** Имейл: b.kriviradeva@fp.uni-sofia.bg

SOCIAL WORK AS A SCIENTIFIC AND PRACTICAL FIELD AND SPECIFICS IN THE TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS

Monika Bogdanova, Bozhidara Kriviradeva

Abstract. *This study considers the need to theorize social work, and its foundation on the ideas of psychoanalysis as a possible theoretical paradigm. The results of an empirical study conducted among students and basic specialists in the major of Social Activities are presented in order to increase the effectiveness of practical training and the readiness of young people to realize themselves in the profession.*

Keywords: *social work, practical training, theoretical paradigms, career development*

Увод

Смята се, че социалната работа е част от начините за постигане на т.нар. благоденствие, реализирана в широк кръг от социални услуги и подкрепа. Тя е тясно свързана с икономическото състояние на Държавата, с нейната социална политика, както и с функциониращите стратегии за определени социални структури. Дълги години в България социалната работа се свързваше най-вече със социални грижи и помощи, с обгрижването на възрастни хора, а през последните години – и със закрилата на децата. Тя липсва в болници, а стремежът да се включи в образователната система поставя редица въпроси¹. Разбирана и като професионална дейност, необходимостта да се концептуализира, да се постави на теоретични основи, да се мисли и развива в конкретно поле, е водеща.

Съществуват нагласи социалната работа да се педагогизира или психологизира – социалният работник като (специален) педагог, психолог, психотерапевт. Така той е поставен в позиция на „вездесъщия“ – събира информация, диагностицира, консултира, прави психотерапия, съветва. Реализирането на тази позиция (макар и примамлива на пръв поглед) крие в себе си множество капани – изискват се редица специфични знания и умения за всяка сфера, като едната функция не предполага (дори противопоставя) изпълнението на другите (психологът не събира информация, посещавайки домове, педагогът не може да прави терапия и т.н.).

Социалният работник може да използва педагогически, психологически похвати и методи в работата си, но неговите задачи са други – той е посредник между институцията и клиентите ѝ, изготвя социални доклади и оценки, консултира. Социалният работник най-често е свързан с *реалността на клиента* и неговото обкръжение. В България сме свидетели на ситуации, в които на него

¹ Например за оформянето на образователните институции като социални, което често измества фокуса от обучение към интеграция/приобщаване/включване.

му се налага да застане на страната на институцията, а не на личността – налице са редица обстоятелства (зависимост от институцията и нейните изисквания, липса на дължостна автономност и пряко подчинение и т.н.), които предпоставят съобразяване с конюнктурата, а не с личността, което поставя под въпрос възможността за конфиденциалност, създаване пространство на доверие².

Тогава какво всъщност е социална работа?

Социалната работа – дейност, основана на теория

На стратегическо и законодателно равнище значимостта и ролята на социалната работа за подобряване функционирането на обществото се признава през 1967 г. с резолюция на Съвета на Европа – и неслучайно тя е държавен инструмент за реализиране на социална политика и стратегии, „насочена към решаване на социални проблеми на лица, групи и общности в неравностойно социално положение и се реализира на три равнища – индивидуално, организационно и институционално (Council of Europe, 1967)“³. Отново на законодателно равнище се акцентира както върху професионалната подготовка на социалните работници³, така и върху задължителното взаимодействие с представители от други професионални общности – лекари, психолози, учители и др. (пак там: 353), тъй като социалната работа се основава на постиженията на науки като социология, културна антропология, психология, педагогика и др.

В своя статия Кр. Петрова насочва вниманието върху „неоспоримия факт, че социалната работа като практическа дейност е далеч от обособяването си като самостоятелна наука, а и едва ли това е необходимо, тъй като интердисциплинарността е една от най-значимите тенденции в развитието на практическата социална работа. От тази позиция се разглежда взаимовръзката на социалната работа с редица науки, между които философия, социология, педагогика, медицина и т.н.“ (Петрова, Кр., 2013: 244). Авторът очертава посоките на взаимодействие между психологията и социалната работа, откроявайки необходи-

² Много често детето е „идентифициран пациент“ и в този случай за всяка система (институция, т.нар. алтернативна грижа, училище и др.) е присъщо да сменя отговорността от себе си и да издига тезата за „проблемното дете“, идеализирайки се. Именно социалният работник е в позицията на защитник на детето и е този, който може да насочи към психолог, педагог, психотерапевт, без самият да бъде такъв (освен ако не е обучен за това).

³ В учебните си програми образователните институции от Европейската общност е необходимо да интегрират три компонента със задължителен характер – знания за човека, знания за обществото, познаване на социалните услуги, теории и методи на социална работа. Изискват се знания в областта на макрообществените процеси и социалната психология – социално груповата работа, работа „в“ и „с“ конкретни общности и познание на опита в тях.

мостта от създаване на учебна дисциплина, пряко насочена към проблемите на социалната работа, наречена психология на социалната работа – „и двете се занимават с поведението на личността, със социалните групи, със семейството, с масовите форми на влияние върху общността, практически ориентирани са, имат сходни изследователски методи и методи на повлияване, както и сходен предмет, обект, задачи и полета на приложна дейност“ (пак там).

Съществуват и тези, че социалната работа е клон на приложната психология (Nicolson, P., R. Bayne, 1990), че в нейните теоретични основи намират място концепции и понятия от научни области като социология, психология, медицина, педагогика, икономика, право, политология, философия и др. (по: Радев, Н., 2018). Подкрепя на тази теза е фактът, че независимо от разбирането за социална работа тя преминава през няколко основни етапа (вж. схема 2):

Схема 2. Социалната работа като процес

Тези етапи я свързват с консултантската практика и с психологията: психодиагностиката (за определяне проблема и стратегията за разрешаване); психологично консултиране (основен метод за повлияване на временни проблеми и за които терапията все още не е необходима); тренинговите методики (в основата на груповата социална работа и в социалната работа с общности); техниките, свързани с процеса на промяна и повлияване личността на клиента (Петрова, Кр., 2009: 101).

В учебник по социална работа тя се определя като „разновидност на човешката дейност, чиято цел е да оптимизира осъществяването на субективните роли на хората във всички сфери на живота в процеса на материалното осигуряване и активното съществуване на личността, семейството, социални и други групи и слоеве в обществото“ (Павленок, М., 1999: 12). Според И. Кусев социалната работа е „свкупност от дейности от различно естество, насочени и към социална защита на определени групи от населението с оглед на оптимално адаптиране към обкръжаващата ги социална среда и успешното преодоляване на предвидими или непредвидими, желани или нежелани от тях рискови ситуации“ (Кусев, И., 1998: 65). Р. Симеонова я разработва през въпросите за управление на качеството⁴ и с акцент към системата

⁴ Виж повече в: Симеонова, Р., Д. Господинов, В. Божилова, М. Делева, И. Йовчева (2010) Управление на качеството в организациите за социална работа. София.

за социална работа, която включва „всички организации, функциониращи и взаимодействащи си на различни равнища в дадена държава“ (Симеонова, Р., 2011: 14).

3. Мустафа я определя като „комплексна социално-помощна дейност, проява и съвкупност от различни дейности, целящи решаването на социалните проблеми на лица и семейства, попаднали в беда и в невъзможност сами да се справят с нея. Използвайки интеракционния подход, тя е насочена към мобилизация на личностния потенциал, ресурси на клиента“ (Мустафа, З., 2011: 154).

Социалната работа може да се еманципира от зависимостта си от други науки, като създава свое специфично пространство (с интердисциплинарно измерение), запазвайки своите ценности, теоретичните си основи и знания. Интердисциплинарността е в основата на социалната работа като проект, тъй като социалната ситуация следва да бъде възприета по различни регистри (психологически, медицински, педагогически, икономически, социологически, антропологически и т.н).

Редица автори разработват социалната работа през т.нар. помагач процес. Както посочва Б. Господинов, „реализирането на подпомагачия процес е основна цел на социалната работа като професия, а той трябва да е предмет на изследване и конструиране на социалната работа като наука“ (Господинов, Б., 2009)⁵. Така основен интегрален метод при осъществяване на фундаменталната функция на социалната работа е работата по случай, който се разглежда като „един от пътищата за „последователно и структурирано помагане посредством идентифициране на проблемите на нуждаещата се личност, оценяване на конкретните ѝ индивидуално специфични потребности и възможности; осигуряване и прилагане на подходящи интервенции, мерки, услуги, подкрепа; проследяване на предизвиканите и подпомогнати изменения и подобрения“ (Механджийска, Г., 2013: 4). Освен това ефективността на помагачия процес зависи от професионалната подготовка на социалния работник, който трябва да е сензитивен спрямо двупосочната му динамика (ситуацията на личността, социалния контекст, както и неговата лична).

От една страна, социалната работа има за цел да възстановява социалността на личността и да реанимира възможностите ѝ за социално функциониране, да превентира рискови фактори по посока дезадаптация и маргинализация, а от друга – да предпазва членовете на обществото от тези, на които им е нужно време (терапия, лечение, рехабилитация, обучение и т.н.), за да могат отново да се впишат в социума.

⁵ Именно обучението по социална работа дава цялата палитра от възможности, базовата подготовка, чрез които бъдещите специалисти да реализират своята професионална квалификация.

Подобна отговорност към социалното, психичното страдание на личността изисква професионализъм, основан на определена теоретична парадигма, построяването на определен теоретико-обяснителен модел, основополагащи за помагания процес. Това е въпрос не само на управленско решение, но и на избора на специалистите в екипите за пътищата на кариерно развитие, тъй като всяка теоретична школа има своите изисквания и стандарти.

Популярна в концептуализирането на социалната работа е диференциацията на нейните практически равнища – „микро“, „мезо“ и „макро“, които изразяват обхвата на интервенции и съответните методи при реализирането на помагания процес. Точността на подобно разграничаване се дискутира още при приемането на диференциацията, чиито теоретични основи могат да се ситуират в полето на структурно-функционалната парадигма в социологията, по-конкретно системната теория за обяснение функционирането на обществото и неговите структури (Alotaibi, M., 2014). Въпреки че все още няма съгласие по отношение на това разграничение, неговите приложения са застъпени както в обучението и практиката на социалните работници, така и в методологиите на научните изследвания в полето на социалната работа. От друга страна, строгото диференциране на отделните равнища отправя предизвикателства пред опитите за създаване на ясна концептуална рамка за социална работа. По този начин дебатът за микро/макропрактиката разделя изследователите (а и практиците) на две групи, вместо да търси начини за създаване на връзки и взаимодействия между отделните равнища. Без съмнение определянето на микро-, мезо- и макронивата се посочва за един от най-важните въпроси за концептуализирането практиката на социалната работа, а липсата на установени дефиниции води единствено до липса на фокус при реализирането на социалната работа.

На макрониво социалната работа не се интересува от спецификите на личността, нейните дълбинни несъзнавани механизми, а от ресурсите „да (се) надмогва“. Тя е категорията „трябва“ (Свръх-Азовият закон), без да проявява излишно снизхождение към (моментните) личностови дефицити. Тук социалният работник участва в изготвянето на политики, стратегии или ги реализира в конкретни административни нива. Ако реши да продължи своята квалификация – той реализира социална работа на **микрониво**, идентифицирайки се с определена теоретична парадигма, подход, практика. Чрез използването на теорията, за да формира процеса на своята социална работа, „е по-вероятно да практикува професията си по обмислен и професионален начин“ (Хоу, Д., 2008: 103). Микронивото не само определя цялостната визия на социалната работа, но е още една възможност да се разграничи от другите професионални полета (педагогика, психология, психотерапия и т.н.).

Различните схващания за същността на социалната работа отново препращат към основния въпрос за теоретичната парадигма – теорията, през която социалният работник и институцията реализират целите на социалната работа. Това би определило не само нейния профил, визия, организационна култура, кариерно развитие на екипите, но и би дала обяснение за срещите със страданието на тези, които търсят решения или са в криза, би подпомогнала екипа да говори „на един език“, създавайки се като трансдисциплинарен.

Въпреки че днес съществуват най-вече практики, ориентирани към когнитивно-поведенческия и личностно/клиенто-центрирания подход, първите практики на социална работа са психоаналитични. Психоанализата е фундаментална теоретична парадигма⁶ със специфични особености и конструкти, даваща яснота за функционирането на личността, очертавайки механизми за нейното разбиране, основавайки се на концепцията за несъзнаваното. Тя би подпомогнала социалния работник (педагога, психолога, лекаря) в неговата работа за разбиране на страданието и необходимостта от не-намеса.

Връзката психоанализа–социална работа⁷

Влиянието на психоаналитичните идеи върху практиката и интелектуалното наследство на социалната работа се свързва най-вече с процесите на професионализиране на професията във Великобритания и Северна Америка (Канада). През почти целия XX в. психоанализата оформя специфични професионални нагласи и отношения, както и концептуализации на всекидневните професионални ситуации в помагачия процес. Акцентът е поставен върху терапевтичната роля на социалния работник, индивидуалния и дълбоко личен подход към ситуацията на клиента, сензитивност към несъзнаваните аспекти на общуването и рационалността в човешките взаимоотношения. Освен идеологическото влияние, психоанализата има и принос в практиката на социалната работа през този период, като подпомага разбирането на социалния работник за проблемите, които среща, насочва процеса на оценяване и вида помощ, която може да бъде оказана. Социалният работник извършва дейности, насочени както към личността и преодоляването на емоционални проблеми, така и към жизнената ситуация на клиента, неговата заобикаляща среда. За психоаналитично ориентирания специалист личността е формирана и повлияна от специфични житейски преживявания и междуличностни взаимодействия, свързани с несъзнавани процеси.

⁶ За целта на тази статия парадигма се разбира като модел на мислене, ключов модел за постигане на някаква цел.

⁷ Представя се една възможна връзка, която е дългогодишен научно-практически интерес на автора.

Психоаналитичните идеи изиграват съществена роля както в изграждането на професионалната култура на социалните работници, така и в процеса на професионализиране на социалната работа в Северна Америка. През 20-те години на XX в. взаимодействието между психиатрията, т.нар. движение на „психичната хигиена“, и социалната работа става проводник на психоаналитични идеи по същия начин, по който американските теории за социална работа ще повлияят върху обучението и формирането на социални работници във Великобритания. Разпространението на психоаналитичния подход в консултантската практика през този период съвпада с усилията за професионализация на социалната работа и необходимостта от приемлива и отличителна теоретична основа, която да подкрепи стремежите за извоюване на професионален статус.

Социалната работа акцентира върху факта, че човекът и неговият проблем могат да бъдат разбрани единствено в контекста на неговата среда. Това е и основният аргумент, който критично настроените изследователи в полето на социалната работа отправят към психоаналитичната теория и нейното влияние в практиката на социалния работник. Според Г. Кнопка в повечето случаи разграничаването на социалната работа от психоанализата е преди всичко реторично, тъй като е ясно, че личността функционира в определен социален контекст. Но този аргумент не е чужд на психоаналитичното учение, нито на З. Фройд, или както Кнопка посочва: „Мисля, че ако хората бяха чели самия Фройд, не само вторични източници, биха разбрали, че Фройд знае това“ (цит. по: Danto, E., 2009: 67). И не само че връзката „човек–среда“ присъства в психоаналитичните трактовки, но и убеждението на Фройд в социалната справедливост са моменти, които често удобно се подминават в дебатите за и против психоаналитичната теория в социалната работа.

През 1909 г., в писмо до свой колега, Фройд засяга въпроса за социалната справедливост: „Изясняването на нашите терапевтични ограничения засилва решимостта ни да променим други социални фактори, като по този начин мъжете и жените вече да не попадат в безнадеждни ситуации“ (цит. по: пак там). Тази фраза очертава психоаналитичната ситуация като съпровождащ и ефективен метод за изучаване на репресивните влияния на семейството, училището и религиите (социалните институции на заобикалящата среда) върху личността като форма на неразрешени несъзнавани конфликти. Същата година Фройд за първи път посещава Америка, където изнася прочутата си лекция, която революционизира битоващите представи за човешкото развитие в социалната среда и остро критикува преобладаващата идеология на индивидуализма и поведенческата психология: „Лекцията и нейните послания се определят като озадачаващи и трансформативни за историята на социалната работа“ (пак там).

Посещението на Фройд в Америка съвпада и с публикуването на едни от първите трудове в областта на институционалната психиатрична грижа, която от своя страна подпомага възникващата по това време професия социален работник. В този период Американската медицинска асоциация предприема амбициозни планове и мерки за лицензиране и усъвършенстване на медицинското образование и оказва сериозен натиск за институционализирането на строго научния медицински подход в медицинската практика (а по-късно и в тази на социалната работа). Така мястото на психоанализата в полето на психичните грижи бива поставено под въпрос, доколкото само някои от първите психоаналитици в САЩ успяват да съчетаят индивидуалистичния фокус с ориентацията към социалната среда.

Според Vodde and Gallant противопоставянето между микро- и макро-практиката се наблюдава и в социалната работа, особено в областта на академичните изследвания и научните дебати (Vodde and Gallant 2002; по: Danto, E., 2009). Както застъпниците на микроравнището, така и тези на макропрактиката се основават на идеология, която прозира във фундаменталните им трудове и я верифицират като единствена истина. От гледна точка на макропрактиката например се твърди, че социалната работа е изоставила мисията си да помага на бедните и потиснатите и да подкрепя създаването на общности. В същото време представителите на микроравнището отбелязват, че психоаналитично базираната работа по случай е напълно легитимна практика, но неправилно представена и затова – неразбрана. Акцентът върху социалната справедливост преобладава в американската социална работа, като включва и динамичния подход при „лекуването на индивидуалното поведение“, което става още по-популярно с публикуването на труда на М. Ричмънд „Социалната диагноза“. Така усещането на социалния работник за социална справедливост не зависи от конкретен практически метод или практическо поле, а от самото основание и причина за извършване на социална работа⁸.

⁸ Е. Danto отбелязва, че в процеса на оценка или водене на интервю днешните социални работници описват и анализират историята на клиента спрямо тези две исторически развили се и противопоставящи се идеологии – на микро- и макропрактиката. От едната страна, са последователите на индивидуалния подход (концептуализиран от М. Ричмънд и Ню Йоркската школа на социална работа), а от другата – застъпниците на течението за социални реформи. Според изследователката напрежението между двете равнища би се уталожило, ако се подходи с известна доза диалектика и се преодолеят претенциите за единственост на двете парадигми. Тя изтъква, че психоаналитичният стандарт, така както е бил първоначално замислен (с безплатни клиники и ангажимент към социалната справедливост), извежда професията на социалния работник на водещо място сред останалите професии от областта на психичното здраве (Danto, E., 2009).

Според М. Bower⁹ използването на психоаналитичната теория, както и всяка друга психологическа теория, предполага съблюдаването на три момента. На първо място – общоприетото разбиране в науката, че теорията представя модел на човешко поведение, който определя вида намеса в практическата дейност. Съществуват интервенции, базирани на психоаналитичната теория, както и такива, използващи повече от един теоретичен модел (като например когнитивно-поведенческата терапия). Ценностите в социалната работа (разпознаваеми най-вече в антидискриминационната практика, овластяването и индивидуалния подход) са етични начини за реализиране на професионалната дейност, без да са теории за човешкото поведение, както и модели за интервенция. *Именно психоанализата предоставя теоретичен модел, чрез който ценностите в социалната работа да бъдат приложени в практиката* (Bower, M., 2005).

Естеството на професионалната дейност на социалния работник се разгръща върху динамиката на човешките отношения, между вътрешния и външния свят на двамата-във-връзка – клиентът/пациентът и социалният работник. *Ето защо отново на преден план е необходимостта от поставяне практиката на социалната работа върху научна основа, върху теории и подходи, които обясняват различните аспекти на професионалните взаимоотношения. В контекст на конфликт помежду си и дори анулиращи се постановки психоаналитичната теория има съществена роля не само за осмисляне на случващото се, но и в практическото поле на социалната работа.*

Независимо от рационалния характер на взаимоотношенията в социалната работа, редица аспекти на човешкото поведение, спецификите на консултантското взаимодействие се обясняват чрез конструкти от психоаналитичната теория и се установяват като схващания за определени поведенчески проявления. Такива например са следните фундаментални възгледи с психоаналитичен характер:

1. Несъзнаваното съществува и то има своята „операционализация“.
2. Опитът от миналото влияе върху настоящото поведение, а ранните бешки и детски преживявания са в основата на човешкото психично развитие.
3. В консултантската практика се развиват отношения на контра-трансфер.

Начинът, по който психоанализата разглежда човешкото поведение и теоретичния модел, който предлага за осмисляне на отношенията в т.нар. помагачи професии, заслужава внимание поради възможността за задълбочено изследване на динамиката в интрапсихичен план и в отношенията с другите.

⁹ Марион Бауър е преподавател по клинична социална работа в департамента „Дете и семейство“ в клиниката „Тависток“. Работи в социални услуги за психично здраве за деца, юноши и възрастни от над двадесет години. М. Бауър е член на редакционните колегии на списанията „Journal of Social Work Practice“ и „British Journal of Psychotherapy“.

Фундаменталният характер на подобен възглед за човешката природа има съществена роля в практиката на социалната работа и както М. Bower посочва: „В приложното поле на социалната работа – детското благосъстояние, в което социалните работници се сблъскват с най-трудните и проблематични случаи на деца и семейства е задължително да е налице основа за разбиране на странните, често деструктивни реакции на тези, сполетели ги нещастие (...)“ (пак там: 10).

В опита си да концептуализира приносите на психоанализата в практиката на социалната работа, М. Bower използва интересна аналогия с микроскопското вглеждане в даден проблем, ситуация, контекст. Социалният работник не следва да възприема личността като сбор от отделни елементи, напротив – процесът на помагане и взаимодействие е в известна степен противоположен на микроскопското обследване. Независимо от това обаче, в дадени моменти, често с изключителна важност за „крайния резултат“ и ефект на социалната работа е от съществено значение социалният работник да знае как и да умее да се фокусира върху преживяванията и действията на клиента. Единствено този подход дава възможност да се разбере това, което действително се случва отвъд заявения проблем или манифестираната реакция. Ето защо процесът на наблюдение поведението и работа с преживяванията е микроскопски, тъй като изследва в дълбочина случващото се в интрасубективен план. М. Bower отбелязва, че последващата рефлексия (и саморефлексия) има ключова роля при разкодирането на наблюдаваното (Bower, M., 2005).

Независимо дали е зададен от психоанализата или от социалната работа, въпросът за свободата на човека в неговата връзка със света е въпрос, който поставя друг – за артикулацията на желанието и отговорността, независимо дали е свобода да бъдеш, свобода да действаш, или свобода да мислиш.

Г. Зимел и (опит за) психоаналитична перспектива на социалната работа

Зимеловата¹⁰ „социология на неравенствата“ сякаш доразвива идеята на Е. Фром в „Да имаш или да бъдеш“, разглеждайки като два различни аспекта „лишен от притежание“ и „преживяван като неравен“. Лишеността от притежание не е нито необходимо, нито достатъчно условие, а само възможност за преживяването на неравенство. Може да съществува напълно лишение от притежание, но ако това се приеме за даденост, за „природна необходимост“ и няма сравнение с имащите, с идеята, че всеки има право да има – човекът е лишен, но не неравен. И обратното: възможно е да не е лишен от притежание, но сравнявайки се с други имащи, да се преживява като неравен (по: Маринова, С., 2010).

¹⁰ Г. Зимел е германски философ и социолог, смятан е за класик на модерната социология.

Зимел критикува социалните политики, които подпомагат бедните не в интерес на самите тях, а на общественото цяло и формулира две понятия за „беден“ (Зимел, Г., 2002: 213):

- „беден“, който е нормативният образец, от позициите на който се критикуват социалните политики на подпомагане, е субект във взаимодействието между даване и получаване, носител на правото, съответстващо на задължението за даване;

- „беден“, който обозначава реалното положение на бедните, предмет на критиката, е превърнат в безправен обект, подлежащ на оформяне материал. Той е изключен, доколкото изобщо е лишен от правото да участва във взаимодействието, в отношението на даване и получаване“ „Ако получателят обаче, както в горния случай е напълно изключен от целевия процес на даващия, ако той не играе никаква друга роля освен ролята на кутията, в която се пускат дарения за някакви панихиди, то взаимодействието е прекъснато, действието на даряване не е социално събитие, а само индивидуално“. Този „беден“ не е в отношение на неравенство, а е изключен от взаимодействието между даващ и получаващ, което би могло да го постави в отношение на неравенство.

Всяко взаимодействие, основаващо се на равното право на страните на даване и вземане, е потенциално отношение на неравенство. Неравенството, с други думи, е вътрешно присъщо на социалното взаимодействие, затова няма как дадено конкретно взаимодействие да бъде определено като отношение на неравенство, преди да бъде проследен динамичния процес на неговото структуриране.

Конкуренцията и неравенството са шанс, който противоречи на принципа на равенството, изостря чувствителността към процесите, себе-усещанията и перспективите. Социалното равенство всъщност е неравенство, основано на анулиране на различията между хората и тяхната съдба-призваност. В контекста на социалния живот, схващан в базисната категория на „взаимодействие“, състоянието на равенство е практически непоносимо и поради това нетрайно постижимо: „Отново и отново илюзията ни тласка в сизифовите мъки на външното изравняване дотам, докъдето природата му поставя граница и където разбираме, че страданието, което сме искали да избегнем навън, ни преследва отвътре“ (Simmel, 1983a: 173, цит. по: Маринова, С., 2010: 72).

За Зимел страданието е чувството на пасивно приемане на относителната лишеност. То е чувството за собствената слабост, бедност, некомпетентност, неконкурентоспособност, което се придобива в акта на сравняване с другите. Страданието е изтърпяване на въздействието като елемент на взаимодействието, пасивното приемане на „отреденото“ място в него като даденост, „съдба“, което блокира всякакви действия за промяна на мястото, а това значи и на дистанцията между позициите. В този смисъл, то е мощен практически инстру-

мент за стабилизиране на определена структура на взаимодействието, чрез него непривилегированите, лишените, трансформират срещу собствения си интерес едно мимолетно състояние в динамичното структуриране на взаимодействието в устойчива структура. В това се състои структуриращата ефикасност на страданието: то спира битките за промяна на моментното структурно състояние на взаимодействието със съгласието на онези, които имат интерес да действат за неговата промяна (пак там).

Зимел разграничава *неравенство* от *изключеност*, смятайки, че всяка политика на включване или на отваряне на дадена система към групи, изключени преди това от нея, създава потенциално огнище на отношения на неравенство, доколкото поставя в условия на формално равенство групи с различни шансове, което е условие да се преживеят като неравни.

В този смисъл социалната работа следва да надхвърли общоприетото разбиране за помощ и подпомагане, за равенство и интеграция, насочвайки се към динамичните процеси на социалната травма, на социалното взаимодействие и случването на социалното у човека, създавайки условия за конкурентност и себе-доказване, в-чувстване. Тя е съ-битие.

Това определение за-дава психоаналитична перспектива пред социалната работа, заложен в разбирането на психоанализата за съпротивите срещу лечението, защитите и „ползите от болестта“.

Други въпроси също следват оттук: „Егоистичен ли е алтруизмът“¹¹? „и как звучат думите на Парацелз в контекста на социалната работа: „Когато правехте добро, питайте ли Бога“? Как това се свързва с дискурса“¹² роб-господар¹³ – основен в психоанализата.

¹¹ Често социалната работа се свежда до помощ, граничещо с мисионерство и кауза.

¹² Дискурс е „организация на комуникацията, предимно езикова, специфична за връзките на субекта с означаващите и с обекта, които са определящи за индивида и които управляват формата на социалната връзка. За психоанализата субектът не е човек, чиято природа е неизменна; той не е индивидът, който се променя заедно с историческите събития. Извън индивидуалните особености психоанализата разграничава ограничен брой функционираня, в които е обхванат всеки“ (Шемама, Р., 1998: 68). „Теорията за четирите дискурса“ на Ж. Лакан е една от последните разработки за тези структури. Дискурсът на господаря е това, „което произвежда един субект, т.е. не индивид или човек изобщо, а зависимо от езика същество, е онова, което се представя пред всички други от едно означаващо, което го определя. ... След като се вписва в езика, субектът вече няма пряк достъп до обекта. Той става зависим от искането, а желанието му може да се изрази само „между редовете“ (пак там: 69)“. Така Лакан формулира понятието за обекта – независим от потребностите, размяната или консумацията, „напълно изгубен обект“ (пак там).

¹³ Диалектиката роб–господар в разработките на Лакан е взимствана от философията на Г. Хегел, който във Феноменология на духа описва тази взаимосвързаност чрез идеята за срещата с другия и за това, че собственото конституиране в света е опос-

Схващането за социалната работа като за помагач процес, алтруизъм, поставя въпроса за участието на приемащия помощта, за активирането на неговия ресурс, тъй като „Милосърдният... който дава подаръци, завладява душата на ония, които ги получават“ (Притчи 22:9).

Тогава, *кой е обектът на социалната работа в-същност?* Онзи, който се нуждае от съпровождане, по отношение на когото се реализира социална работа, като придружаване на търсещите подкрепа (в широк смисъл). Съществуват три степени в „придружаването“ на субекта, който ни карат да мислим за позицията (и символичната) на социалния работник (по: Prudhomme, M., 2009):

1. *Възпитателно ниво* – пространството, в което живеем заедно, нивото на прехода (етимологично възпитателят¹⁴ е робът, който придружава детето в прехода между семейното пространство към колективното пространство, училището), към живота заедно с другите. Как да бъдеш част от обществото и да боравиш с принудите му, като в същото време останеш отделна личност... но сред другите? Как да подкрепиш субекта, за да премине от своята психическа реалност към социалната реалност, без да изгуби душата си? В-същност, как да придружаваш по пътя към „живеенето заедно“? Как възпитателят ще подкрепи субекта, за да премине от принципа на удоволствието към принципа на реалността¹⁵? Как да обвърже желанието, удоволствието, които съдържа, със Закона¹⁶? Принципът на реалността се приема трудно. Знанието, което субектът ще трябва да придобие, може да се нарече умение за живеене заедно.

2. *Терапевтично ниво* – „Кой съм аз? Какво искам?“, отнася се до битието, до въпросите: „Защо съм тук, как се вписвам в желанието на другия (на първо място на родителите), относно онова, което се случва на личността, за какво е отговорна и как може да се справя“. Опитите за отговор често оста-

редсвано от една борба за признаването на другия в неговата другост – за да познаеш себе си, трябва да признаеш Другия. Именно тази логика на осмисляне на човешкия дух, човешкото съществуване прозира във взаимодействието роб–господар – срещата с другия като диалектика на господаря и роба. Съзнанието на господаря е задвижено от идеята, че най-важната ценност за неговото съществуване е свободата – без свобода, животът не си струва да бъде запазен. Робът има друго самосъзнание – за него свободата е безполезна, ако животът бъде застрашен. Конфликтът между двете съзнания се решава чрез разпознаването на единия като господар, а на другия като роб.

¹⁴ Educator (lat.) – възпитател.

¹⁵ Вж. Фройд, З. (1992) Отвъд принципа на удоволствието. София.

¹⁶ Разбиран като всички забрани на културата, първата от които е забраната за инцеста – взаимната симбиотична наслада между майката и детето. На този (и символичен) Закон се подчиняват и възрастните.

ват само опити през целия живот, тъй като онова, което се намира в основата им е желанието – субективното, но също и това на Другия¹⁷.

Това търсено и преследвано знание всъщност е знанието, което може да се нарече *умение да се живее*, едно енигматично означаемо, тъй като се позовава на онази част от битието, която убягва.

Терапевтичният подход изисква рамка, в която „всичко може да се каже“, без рискове от репресии за пациента в реалността. В срещата между терапевта и субекта има интимност, споделена тайна, доверие, което принуждават професионалиста да възприеме поведение на проявяване на разбиране, на „въз-приемане без намеса“, поведение на „добронамерена неутралност“. Терапевтичната връзка може да съществува като такава именно опирайки се на този основополагащ принцип, а също и лекуването, ако субектът желае да се ангажира с това.

3. *Педагогическо ниво* – пространството на знанията и уменията. За да се предадат, придобият и приложат на практика са нужни методи, техники, ресурси. Педагогическото е свързано с това как се подхожда към субекта или към групата, използвайки знания – то е „знанието“ и ще отговори повече или по-малко въображаемо, на онова, което липсва на субекта. Представителите му в дадена институция не могат да се сведат само до „педагозите“, до преподавателите – тук екипът е трансдисциплинарен¹⁸.

Тези различни нива в придружаването на субекта водят до различни отношения. Терапевтичната връзка не е възпитателна връзка, която пък от своя страна не е педагогическа връзка, тъй като не може едновременно да има придържане към поведението на добронамерената неутралност, характерна за терапевта, на припомнянето на закона, типична за възпитателната работа в ежедневието, и на субект, който се предполага, че е знаещ, в педагогическата намеса. Различните начини на „придружаване“ са несъвместими едновременно – субектът, когото се подпомага, бързо поставя в затруднение или в най-лошия случай се деперсонализира¹⁹.

¹⁷ Термин, използван от Ж. Лакан, който описва символично място – Закона, езика, несъзнаваното. Другият е образуван от всички условия, изградили живота на субекта – избори, срещи, предци и начините, по които те са се вписали в него. Другият е необходимо условие за формирането на Аз-а – майката, която дава базална сигурност и спомага детето да оцелее, задоволявайки неговите нужди.

¹⁸ Екип, в който всеки се включва със своята експертиза, основана на науката, надхвърляйки идеята за осъществяване на връзка между специалистите, а надграждане на знанието.

¹⁹ Кой какво прави е първият отговор, който трябва да се даде в интерес на субекта, който се намира в затруднение. Всеки професионалист може да бъде повикан от „потребителя“ да действа на ръба или извън професионалния си параметър. Дали трябва да се отговори на този въпрос? На кое място е поставен? Защо? Тук проблемът може да се разгледа през въпроса за трансфера.

Трите нива активират трансфера с връзката, която изгражда – професионалистът във връзка със Субекта е въвлечен в трансфера. Връзката с Другия остава фундаментална връзка на любов, като на обратната страна на медала е омразата, със своето имажинерно измерение²⁰. Професионалистът обаче не може да остане тук, тъй като би изгубил професионализма си. За връзката с „клиента“ се говори. Обличането в думи на случващото се на всеки един във връзката с „потребителя“ ще доведе до разпознаване на субекта, който се опитва да изрече онова, което желае. Да бъде *придружен*, означава да му се помогне да си отговори на *въпроса за загадката на Другия*. Именно тази незавършеност на разговора прави „величието“ на връзката. Точката на споделяне може да изгради институционалната връзка и именно тръгвайки от въпроса за трансфера, става възможно споделянето на практиките на всички професионалисти в институцията. Признавайки трансферната връзка, получила се от срещата между терапевта, възпитателя и педагога със субекта, последният може да остане „цял“ в индивидуализирания си проект, като всеки професионалист е „поставен на мястото си“, за да може да го удържи²¹.

²⁰ Любовта, „чиито две страни, които взаимно се подкрепят и отчитат за това, че – (както казва Лакан) любовта „компенсира сексуалната връзка (като несъществуваща)“ могат да бъдат формулирани по следния начин: да обичаш другия и да желаеш собствената си наслада. „Да желаеш собствената си наслада“ е вероятно най-трудното за постигане и задействане, понеже трудно насладата се явява като обект. Срещу това може да се възрази, че в крайна сметка не може да бъде толкова трудно, тъй като повечето хора „искат да се наслаждават“. „Волята за наслада“ обаче (както и обратната ѝ страна – императивът на насладата) не бива да бъде бъркана с желанието. Да установиш връзка на желание със собствената си наслада (и да си способен действително да ѝ се „наслаждаваш“), не означава да се подчиниш на безусловното искане на насладата – означава по-скоро да си способен да избегнеш нейната хватка. Това избягване или „изваждане“, което кара желанието да се яви там, където досега е нямало място за него, е ефектът на това, което нарекох сублимация като десублимация“. Ако „любовта прави знак“, както Лакан настоява, тогава трябва да кажем, че любовта е знак на този ефект (Зупанчич, 2007: 65).

²¹ Според автор, институцията също може да бъде разгледана като плитка от три нишки: възпитателна, терапевтична и педагогическа. Тези три институционални нива трябва да намерят хармония помежду си. Съществуват различни институции, в които едната страна задушаваш другата – източник на напрежение между различните екипи с различно образование, което води до надделяването на едните в ущърб на „пациентите“. Когато една от нишките е зле изплетена спрямо другите, има какво да се желае относно институционалната хармония и някои конфликти могат да се разгледат под този ъгъл. Това поставя някои въпроси: Каква е опорната точка на преплитането между терапевтичното, възпитателното и педагогическото? Защо една от тези нишки не се плете добре? Какви връзки поддържат те помежду си? Как да се поднови изплитането на плитката, за да има повече хармония? Кой плете плитката? В какво пространство трябва да се работи? И къде тук е социалната работа?

Грижата ще се прояви в различни рамки, с различна цел: социалното за възпитателното ниво, съществуването за терапевтичното, знанието – за педагогическото. А това ще установи своеобразна връзка и специфично „придружаване“.

Именно психоанализата в областта на социалното развива *етика на другостта и на особеността*. Тя налага постоянен размисъл относно „достатъчно добрата“ дистанция²² с Другия, както и субективното включване да не бъде премълчавано, а да се работи върху него. Освен това изисква работа върху себе си, за да се срещне професионално другият, изпраща към всеки собствена му проекция и назова резултатите от трансфера и контратрансфера. Тя поставя въпросите за зависимостта и властта, очертава добрите страни на границите, посочва ефекта от идеалното, проследява истината и последствията от нея. Чрез клиничната картина психоанализата откъсва редица професионалисти от дихотомията между теория и практика, очертавайки теория, която не може да бъде приложена директно, и случване, което се мисли. Тя изгражда конструкция от познания преди самото действие. Така психоанализата бележи едно епистемологично течение, което преминава през редица дисциплини – социология, история, етнология, педагогически науки, което се характеризира с естетическата си загриженост, с начина, по който предава знанията, грижата си за детайла и обмисленото си ангажиране. Днес психоанализата притежава елементите, които могат да я причислят към клиничната картина на действието.

Понякога влиянието, което психоанализата упражнява върху клиничната картина на действието за другите професии, се „измерва“ неправилно. Все пак едно от желанията на Фройд поне отчасти е осъществено. В книгата си *Интерес към психоанализата* той пледира за това психоанализата да се взема под внимание от другите хуманитарни науки. Както отбелязва Орлин Тодоров в историческия си анализ за развитието на психоанализата като научна дисциплина и институционална дейност: „От самото зараждане на аналитичния метод към психоанализата се числят както медици, така и представители на други области. Би било несправедливо да мислим, че единствено разширяването на обхвата на аналитичните идеи и широкото признание на анализата в разнообразни научни и социални кръгове е стояло в основата на отвореността, практикувана от Фройд и голяма част от неговите последователи“ (Тодоров, О., 2015: 24). Днес това е факт, макар че често тя им влияе въпреки тях. Със своята другост психоанализата бележи някои научни дисциплини и както се надява Фройд, тя вече не е само медицински въпрос, защото „практикуването на психоанализа единствено от лекари би я лишило да се дефинира като независима и отделна област и би

²² По аналогия с „достатъчно добрата майка“ на Д. Уиникот.

я направило клон на медицината или още по-тясно раздел на психиатрията“ (пак там).

Дали психоанализата остава работа само на ограничен кръг учени и специалисти? Психоаналитичното влияние има място не само в обучението на социалните работници, но и в концепцията за тяхното реализиране. То позволява на практикуващите да изградят познанията си, опирайки се на опита, възстановявайки „практическата им мъдрост“ и способността си да се дистанцират, когато са навлезли твърде навътре в проблема. Психоаналитичното познание ги освобождава от това да се поддават на призванието, на интуицията си, поставяйки и двете пред изпитанието на знанието, изградено чрез опита.

Така, за да бъде професионална дейност, социалната работа би следвало да се основава на специфични модели, но и да ги развива.

Синергични модели на социална работа

Социалната работа се реализира в различни сфери – работата с деца и семейства, клинична социална работа и социална работа в сферата на трудовата заетост. Независимо че връзката с психоанализата се разработва най-вече в полето на клиничната социална работа, познати са все повече разработки и в другите полета (Britzman, D., 1998, 2003, 2009; Pines, M.A., Yanai, Y., 1999, 2001; Roe, A., 1956; Osipow, S., 1973; Silver, S., Spierman, S., 1990; Богданова, М., 2016, 2017 и др.).

Единното разбиране за понятията в различните полета (на работата с деца и младежи със специфични потребности (СП), с юноши в конфликт със Закона, с бебета и малки деца) се отразява в създаването и развитието на синергични модели, които могат да се адаптират в конкретни организационни условия, като в основата си са концептуални.

Идеята за синергичен модел включва в синергична взаимовръзка подходи, методи, форми и субекти в следното уравнение:

$$\begin{aligned} &\text{синергетично приложно ниво} + \text{синергетично научно ниво} + \\ &\text{синергетично методолого-методическо ниво} = \\ &\text{синергетично личностно ниво С} \\ &\text{ПОВИШЕН ЕФЕКТ} \end{aligned}$$

$$\text{Така, } 1+1+1 = 4$$

В синергията (и през психоанализата) „диагнозите“ са ориентир, но само за да се постави под въпрос статуквото и да се запита: „Какво означава болестта, страданието за детето, за семейството“. Понятия като потре-

бител, клиент²³, социална услуга²⁴ се пре-написват, тъй като нещата са в думите и мисленето, а думите ги оличностяват²⁵.

Така, същността и особеностите на социалната работа налагат нейното реализиране през определена парадигма като изискване за професионализъм. Синергизмът е въпрос както на избор от конкретната организация, така и от цялостна визия за развитие на екипите²⁶. Както всяка живееща (се) теория, тя освен професионален избор постепенно става и светоусещане, себе-познание, себе-осъществяване и себе-усъвършенстване. Обучението е базата, даваща професионална легитимност, но без опита *ex cathedra* то би било частично и в този смисъл – недостатъчно.

Обучение и квалификация на социалния работник. Личен опит и себе-развитие

Преди близо столетие известният изследовател в областта на социалната работа А. Флехнер посочва, че поради духовния и хуманитарния си аспект социалната работа като професия не се позовава на стремежа към светското и материалното, а изисква преди всичко притежаването на професионален дух и безупречна етика, и морал. Именно духовният елемент е основният критерий, чрез който може да бъде осъществена „проверка“ на социалната работа като професия в дългосрочен план. Авторът извежда шест задължителни изисквания към професията: интелектуална дейност, основана на личната отговорност; материалът, необходим за интелектуална дейност, е извлечен от науката и ученето и служи за постигането на определена практическа и крайна цел; наличието на организирана и образователно комуникативна техника; самоорганизация и

²³ Потребител: консуматор, купувач, покупател (Речник на думите в българския език). Вж. повече в: Богданова, М. (2014) Психоаналитичният подход в консултантската практика. – Социална работа, 1, 1–23.

²⁴ Какво би означавало социална услуга, ако „услуга“ означава: 1. Действие в полза или в изгода на друг (човек, учреждение и др.). 2. Обикн. мн. Битово обслужване, улеснения. Разг. Услуга, която е замислена като вреда или се оказва вредна (Речник на думите в българския език).

²⁵ Вж. повече в: Рашева-Мерджанова, Я. (2018) Синергетическа философия на образованието. Синергично образование. Синергетическа естествена педагогика. София.

²⁶ Синергизмът с психоанализата е все по-труден във време на триумфращи теории, които се стремят да се издигнат от ранга на псевдонауки до величието на признати науки, даващи рецепти и притежаващи всички отговори за психичното и страданието. Във време когато всеки изобретява науката „на момента“ и в единствено число, без историчността на идеите и изследванията, психоанализата е подложена на изпитание, устоявайки дълбочината на психичното и липсата на „бързи и лесни решения, зависещи единствено от рационалните усилия“.

статус; професията е мотивирана от алтруизма или служи за постигането на някаква по-голяма социална цел. Въпреки че признава, че социалната работа е интелектуално и алтруистично начинание, изследователят също така акцентира върху липсата на специфичност в целта на професията и че тя изглежда не толкова като определено професионално поле, колкото като аспект на професионална дейност в различни професионални области“ (Tosone, C., 2016: 161). Според него двусмислените цели на социалната работа и разнообразните професионални условия оказват отрицателно въздействие върху обучението по начин, който не предоставя възможност за формиране на компактна, целенасочена и организирана образователна дисциплина (пак там: 162).

Така от социалния работник се изисква да-се-обективира, да създаде отстояние от преживяването на семейството, на детето, за да пре-цени, да-се-субективира, тъй като „логиката на практиката е да бъде логична до точката, в която да бъде логично би означавало да престане да бъде практично“ (Бурдийо, П., 2012: 57). Той трябва да притежава *diacrisis* – преценка, която разделя, чрез която да разграничава същественото от несъщественото, формата от същността, знаейки, че „този принцип на преценка, на анализ, на възприемане, на разбиране са почти винаги скрити и едновременно с това класификациите, които те извършват, са съгласувани, но до известна степен“ (пак там).

Именно *diacrisis* е рефлексията „противостоене: противодействие на траенето, на протичането и на всичко, което течението съдържа чисто сетивно – сила, необратимост, движение, посока; движението е спряно, посоката – обърната, необратимостта – обърната срещу себе си. Да обърнеш необратимостта срещу себе си съдържа два момента, от които обаче в тази визия акцентиран е само първият – да я спреш, да спреш потока, да го „каптираш“, ако продължава с визуално-технологичната метафора на отношението преживяване-рефлексия; и да създадеш нова необратимост; да бъдеш „не“-то на необратимостта и да обърнеш посоката на течението“ (Якимова, М., 2013: 223).

Пространството за само-рефлексия е в работата под супервизия и интервизия, но и предвид тезата на Бурдийо, че „оптимистично, днес сме в състояние да възприемаме форми на размисъл от нов тип. За да стане това, трябва да се мобилизира колектив – около относително установени питання – в такива условия, че да бъде в състояние да произведе истина за самия себе си и несъмнено да бъде единственият, който да е способен да я произведе“ (Бурдийо, П., 2012: 284). Въпреки че „проклятието на модерността е, че все повече стават хората, които са по-добри в обясненията, отколкото в разбирането“ (Талейб, Н., 2019: 32).

Освен това, да се мисли за „Местата на всекидневното“, в които човек е склонен да разказва за себе си, съчетавайки формални и неформални позиции във формални и неформални организации (театър, училище, кафене, библиотека и т.н.). Това са места, които поемат потребността на личността да се раз-го-

вори, да разказва за-себе-си, вписвайки се в дадено социално поле²⁷. „Много е важно да се създадат места за дискусия, която да е едновременно направлявана и свободна, където хората да могат да идват – със своите професионални интереси, с професионалната си компетентност, своите професионални мотивации, своите професионални бунтове, за да се дискутира професионално – което не означава корпоратистки, и още по-малко мандарински – с други професионалисти, независимо дали става дума за практически или лични проблеми или за много по-обща проблеми и това без да се очаква да бъдат консултирани. И е желателно трудът по колективно размишляване, осъществен на тези места, да доведе до обществени заемания на позиция, едновременно компетентни, строги, авторитетни и ангажирани, критически, ефикасни (това е модерна и колективна форма на модела на Зола)“ (Бурдийо, П., 2012: 324).

Именно чрез личния опит и развитие социалният работник може да бъде критичен към *необходимостта от помощ*, знаейки, че съществува *ятрогенния* (от гръцки език, „причинен от лечителя“ (от *iatros*, „лечител“) – това, което само по себе си може да се отнася както до положителните, така и до отрицателните ефекти от лечението. И въпреки че терминът основно се използва за вредните последици от лекарски действия, той може да се прилага и към действия на други медицински лица като психолози, терапевти, фармацевти, стоматолози, медицински сестри и т.н.) в социалната работа също има своите измерения на ятрогенна болест като заболяване, предизвикано от действия, от провеждана терапия, интервенция, тъй като практически, всяка намеса има елемент на ятрогенния.

Тъй като еволюцията е свързана с риска, определящ йерархията в обществото, „ако не рискуваш нищо, изказвайки мнението си, ти си нищо“ (Талеб, Н., 2019: 55), има действия, които социалният работник никога не би извършил въпреки последиците – така хората на риска са социално непредвидими и оттук – трудно вписващи се в бюрократични (организационни) системи.

Задавайки си отново въпроса, който и Фройд си е задавал: „Невероятно ли е един ден психоанализата, въпреки всички трудности пред нея и около нея, да бъде призована да предложи на хората едно такова решение (*за лечение на неврозите*)? Може би някой американец ще реши един ден да предостави част от милиардите си за обучение на своите „социални работници“ и да организира цяла армия за борба с неврозите, рожби на нашата цивилизация!“ (Фройд, 1993: 72), ще изведем и някои основни моменти, важни за анализ на въпроса за личния опит и себе-развитието:

- Да разбереш себе си е Път, в който съпровожда Другия – живеене за-сми-съла и в-усещанията, общувайки без страх от загуби, въпреки, че е страшно.

²⁷ Вж. повече в: Градев, Д. (2015) Местата на всекидневието и разказът за себе си. – Другите в биографията на личността. София, 32–33.

- „Неща, създадени от хора, които не са „заложили собствената си кожа“, ще се усложняват все повече (докато накрая рухнат)“ (Талеб, Н., 2019: 51).

- „Хора, които не са морално независими, имат склонността да напасват етиката си към своята професия (с минимални усилия), вместо да си намерят професия, която да отговаря на етиката им“ (пак там: 56). Освен това, „на хора, чието оцеляване зависи от качествени „оценки на работата им“ от някой с по-висок пост в организация, не могат да се поверят важни решения“ (пак там: 143).

- „Всичко, което правим, за да оптимизираме работата си, да я улесним, да изцедим повечко „ефикасност“ от нея (и от живота си), накрая ще ни накара да я намразим. [...] *Compendiaria res improbitas, virtusque tarda* – низкият избира краткия път, благотелният – дългия. С други думи, да търсиш лесното е безчестно“ (пак там: 57).

- „Съчувствието към всички би било тирания за теб, скъпи мой съседе“ (Ницше, по пак там: 85).

- Образът на *Другия*, развит от Сартър, „Другият при Сартър е преди всичко натрапчиво телесен и враждебен, стремящ се да превърне Аза в пълна негация. *Другият* е възплъщение на опасност, отчуждение, той нанася непредвидими вреди на Аза, води до катастрофи и даже любовта при Сартър е неизбежен антагонизъм. Аз съм и не съм този, който *Другият* вижда, но съм странно обезсилен да отхвърля или поставя под съмнение неговата оценка, защото моята идентичност „се намира“ в неговите ръце, в неговия поглед и Азът се чувства обзет от страх и гняв, прикрит в себе си, отчужден, самотен“ (Дончева, А., 2014: 253).

- „То е безразлично, безотносително към човека, инертно и безмълвно. Битието-в-себе си е самодостатъчно, завършено, то не се нуждае от мен, за да съществува. Също така не е нито утвърждаване, нито отрицание, защото не е отношение, включително и отношение към себе си. Тоест то е себе-си във себе-си, масивно и непроницаемо“ (Сартър, Ж.-П. 1988: 176).

- Да кажеш истината чрез истинното слово, за което говори Ф. Долто, се изисква специфичен професионализъм и сензитивност – не по всяко време, не всеки, не всичко. Освен това, понякога казването-на-истината „прави пробив и създава риск: възможност, поле на опасности, или във всеки случай неопределена вероятност“ (Фуко, М., 2016а: 105). Защото „всяко действително разбиране на чуждия опит се основава върху актове на себеразкриване на разбиращия“ (Шютц, А., 2010: 192).

- Говорейки за приликата между това, което „протича в индивида, и упражняваната от обществото и институцията принуда, Менцос пише, че принудата „и в двата случая възниква поради необходимостта от контрол, от справяне с хаоса, от защита спрямо изглеждащите опасно тенденции. Най-напред те се появява като „необходима“ спешна помощ, но с времето сигурно се превръ-

ща в дисфункционална и ненужна, и постепенно в принудителна интрапсихична дреха или в средство за употреба на насилие“ (Менцос, С., 2002: 127).

- Идеите на Фуко и понятието *parrêsia*, откровенното-говорене, формулирайки трите „необходими и достатъчни критерия за конституирането и характеризирането на онзи, от когото човек има нужда, за да има отношение към себе си“ – човек на години, с добра репутация и човек на *parrêsia* (Фуко, М., 2016: 81). Понятието *parrêsia* е „на кръстопътя на задължението да се казва истината, процедурите и техниките на управляемост и конституирането на отношението към себе си. Казването-на-истината от другия като съществен елемент от неговото управляване над нас е едно от съществените условия, за да можем да формираме адекватно отношение към самите нас, което ще ни донесе и добродетелност, и щастие“ (пак там: 82).

Понятието *parrêsia* е донякъде „понятие-паяжина“, малко изследвано, с три оси – „казване на всичко, казване на истината, откровено говорене“ (пак там: 120), което не може да съществува без демокрация²⁸.

В *parrêsia* присъства и идеята, че човек казва онова, което действително мисли, което действително смята за истина. В този смисъл *parrêsia* е откровеност, би могло да се каже: тя е изповядване²⁹ на истината (пак там: 264). Но това не е „просто позволенията да се казва всичко, а е, от една страна, задължение да се казва истината, а от друга страна, задължение, придружено с опасността, каквато се съдържа в казането на истината“ (пак там: 410). Друга поредица от проблеми от въпроса за *parrêsia* Фуко вижда в проблема за „управлението на душата, за психагогията. От какви истини се нуждае човек, за да ръководи себе си и да ръководи и другите, като и за да може добре да ръководи другите, ръководейки добре сам себе си? Какви познания, какви упражнения и т.н.? [...] Към кого и към какво трябва да се обърне човек за това формиране на *parrêsia*, за дефинирането на мястото на *parrêsia*, на моралните условия, в които може да се казва истината, и на начина да се водят душите“ (пак там: 419).

Фуко говори за „обслужване на душата“, което се осъществява „чрез множество социални отношения“ (пак там: 215).

- „За да се приведеш в правилото, трябва да познаваш правилото, противниците, играта като петте си пръста. Ако трябваше да предложи транскултурно определение на съвършенството, бих казал, че това е да знаеш да играеш с правилото на играта до границите, дори до нарушаването, като обаче оставаш в правилото“ (Бурдийо, П., 2012: 56). Как? Възможно ли е това?

²⁸ Разбирана като „признаване на равенството между всички граждани, и следващото отгук даване на свобода на всеки от тях да говори, да изразява мнение, да участва по този начин в решенията“ (Фуко, М., 2016а: 245).

²⁹ Profession – вкл. с нюанса на „публично изповядване“ или на „занятие“; бел. пр.

• „Кризата на обикновения език изисква или дава право на езика на кризата и на критиката на обикновения език: прозрението, сиреч фактът да се каже това, което ще бъде, или да се каже немислимото, понеже не може да се изрече, идва от тези моменти, в които всичко може да се каже, понеже всичко може да се случи“ (Бурдийо, П., 2012: 109).

• Достоевски очертава един стил на мислене (по-късно доразвит от Ницше, Фройд, Вебер и Музил) в онова, „което се оказва напълно разцъфтял интелектуален бунт срещу самонадеяната увереност на рационалистките идеологии, били те либерални, демократични или социалистически“ (Мишра, П., 2017: 221).

В заключение: Обучението и квалификацията на социалните работници е фундамента за тяхното продължаващо формиране като специалисти, но е само началото, тъй като професията изисква непрекъснато търсене, развитие и отдаване. Защото:

„Когато толкова много от основните ни ориентири са рухнали, ние почти не можем да видим накъде вървим – да не говорим пък за това да чертаем път. Но дори за да се сдобием с поне базисни насоки, ние се нуждаем преди всичко от постигане на по-голяма прецизност по въпросите, свързани с познанието на душата. Иначе, в нашето заслепено увлечение по рационални мотиви и резултати, рискуваме да заприличаме на наблюдатели, „стоящи посред бързо течаща река“, и както пише Токвил, „упорито втренчени в някакви отломки, които все още се виждат по бреговете на реката, макар че течението ни носи покрай тях и ни влече към бездната“ (Мишра, П., 2017: 232).

Що се отнася до предизвикателствата пред социалната работа: завръщането към теорията и вплитането ѝ в дейността, разбирането на процесите и „лечението“ на търсещия отговори³⁰, разбирането на кризата като ресурс са основни акценти в подготовката на бъдещия специалист. Разбира се, те подлежат на професионална интерпретация, но като че ли е време социалната работа да се завърне към знанието (което е отвъд нормативните документи), социалните работници да имат възможност да инвестират в личностното си развитие (чрез личен опит и супервизия), което би довело до надграждане на тяхното обучение и в крайна сметка, до непрекъснатото развитие, което работата с хора изисква. В този смисъл основата на професионализма се поставя по време на тяхното обучение, когато придобиват по-ясна представа за своите таланти, умения и кариерни перспективи.

³⁰ Наречени нормативно потребител (човек, който задоволява потребата си от нещо чрез купуване; купувач, консуматор) и клиент (човек, когото обслужват – купувач, посетител и т.н.) – Речник на думите в българския език.

Практическа подготовка и професионална реализация на бъдещи социални работници³¹

Дизайн на емпиричното проучване

През месеците април и май 2021 г. чрез Google Forms бе проведено проучване сред студенти, обучаващи се в специалност Социални дейности на Софийския университет във Факултета по педагогика и служители в организации за социална работа, които работят със студенти като базови специалисти.

В емпиричното проучване се включиха общо 31 базови специалисти, работещи със студентите, включени в преддипломна практика, и 43 студенти, завършващи специалността и включили се в тази основна практика от тяхното обучение. За нуждите на емпиричното проучване са създадени две анкетни карти, предназначени за двете изследвани целеви групи, а именно базови специалисти и студенти, обучаващи се в специалност Социални дейности, реализиращи преддипломна практика в някои от базовите институции, с които работи Факултетът по педагогика.

Линкът с анкетните карти беше разпратен до всички организации, с които Факултетът по педагогика работи активно при осъществяване на практическите занятия на студентите, като Агенции за подбор на персонала, Дирекции Бюра по труда, Дирекции „Социално подпомагане“, Центрове за настаняване от семеен тип, Дневни центрове, Домове за стари хора, както и до всички студенти, включили се в осъществяваната преддипломна практика. 65% от изследваните специалисти са посочили, че работят като социални работници в различните видове организации за социална работа, 30% посочват, че в момента на проучването заемат длъжност управител, директор на организация за социална работа и останалите 5% посочват, че в момента на проучването работят като психолози. 26% от всички базови специалисти посочват, че работят със студенти между 10 и 18 години (само един респондент посочва 18 години), 55% работят между 5 и 10 години със студенти и 19% – до 5 години.

Голяма част от респондентите (41,93%), участвали в емпиричното проучване, са отбелязали, че трудовият им стаж по специалността е между 15 и 20 години, следвани от респонденти (29,03%) с трудов стаж между 21 и 30 години, 12,90% имат стаж между 5 и 10 години, 9,67% са със стаж до 5 години, а 6,45% – 35 години трудов стаж по специалността. От трудовия стаж, а и от годините опит в работа със студентите, посочени от респондентите, става ясно, че изследваните лица (ИЛ) имат достатъчно опит по специалността, а и като базови специалисти, което дава основание в голяма степен да се доверим на изразеното от тях мнение по въпросите, които им бяха зададени в анкетната карта, свързани с цялостното обучение и в частност с практическото обучение на студентите от специалност Социални дейности във Факултета по педагогика.

³¹ Тази част е разработена от Б. Кривиradeва.

На базовите специалисти бяха зададени въпроси свързани с:

- епидемиологичната обстановка, нейните последици върху личността;
- емоционално състояние на професионалистите и възможностите за евентуалното по подобряване;
- осъществяваната професионална дейност;
- мнението им за студентите, обучаващи се в специалност Социални дейности и реализирали при тях практическо обучение;
- организирането и осъществяването на практическото обучение на студентите и очертаване на възможности за промяна в практическото обучение на студентите, обучаващи се в бакалавърска програма Социални дейности във Факултета по педагогика на Софийския университет.

В емпиричното проучване се включиха и 43 студенти, обучаващи се в пети курс (34,88%) и (65,12%) в четвърти курс на бакалавърска програма Социални дейности.

На студентите бяха зададени въпроси, свързани с:

- епидемиологичната обстановка в която дълго време се намира страната ни;
- емоционалното им състояние и възможностите за евентуалното му подобряване;
- професионалното реализиране и личните им възприятия за талантите им и тяхното използване в евентуална бъдеща професионална реализация като социални работници;
- избора на специалност, желанието им да се развият в полето на социалната работа, както и мнението им за практическата подготовка в специалността.

Анализ на резултати от емпиричното проучване на специалисти, работещи със студенти, обучаващи се в специалност Социални дейности

С оглед на това, че от март 2020 г. в целия свят Ковид 19 преобърна съществувания до този момент начин на живот, като бяха затворени държави, предприятия, магазини и всичко, което по някакъв начин ограничава контактите между хората, доведе до редица социално-икономически промени и може би в близките няколко години промените, настъпили в хората, както в личен, така също и в професионален план ще бъдат разкривани поетапно. През последните месеци много често се чуват мнения, изказвани от специалисти, различни изследователи, че светът, животът вече няма да е същият. Прави впечатление, че не са малко хората, които също така се опитват да открият някакви заговори в това, което преживяхме и продължаваме да преживяваме, като не си даваме сметка или не желаем да си дадем, че всяко поколение преживява своята социално-икономическа и здравна криза. С оглед на значимостта на предизвикателствата, пред които бяхд изправени социалните работници в периода на активна Ковид криза,

част от въпросите, включени в това емпирично проучване, са свързани с епидемичната обстановка. Успоредно с нея социалните работници трябваше да се справят и с личните си емоционални предизвикателства, а така също и с емоциите на техните потребители и на студентите, обучаващи се в специалност Социални дейности на Софийския университет. Изследваните социални работници са базови специалисти и те продължиха да осъществяват професионалната си дейност, а така също и да обучават студентите, дипломиращи се в специалност Социални дейности на Факултета по педагогика. През 2020 г. преддипломната практика беше осъществена изцяло онлайн, и то благодарение усилията на базовите специалисти, преподаватели и студенти, а през 2021 г. – в хибриден вариант, тъй като в периода на преддипломна практика на организациите за социална работа отново беше ограничен достъпът поради епидемичната обстановка. С оглед на това, че емоционалното състояние на базовите специалисти е важно за ефективното осъществяване на трудовата им дейност, а също така и за работата им със студентите, ние им зададохме въпроси, пряко свързани с тяхното емоционално състояние и възможностите за подобряването му.

Прави впечатление, че в периода на епидемичната обстановка и мерките, свързани с нея, голяма част от респондентите³² (80,6%) посочват, че са успели да видят и някои ползи за себе си, като това, че:

- ✓ са открили нови умения и начини да реализират себе си – (51,6%);
- ✓ са се научили да планират по-добре дните си и ангажиментите си – (16,1%);
- ✓ използват времето вкъщи за лично усъвършенстване и са се посветили на хобито си – (12,9%).

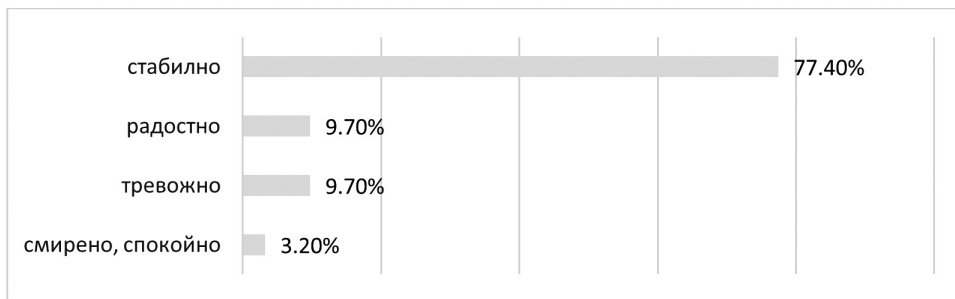
От друга страна, прави впечатление, че и негативите от епидемичната обстановка не са пропуснати от изследваните лица и 51,6% от респондентите са посочили негативните аспекти на работата си в условията на извънредната обстановка (вж. фигура 1).

Фиг. 1. Негативни аспекти на работата в условия на извънредна обстановка

³² Отговорите, които могат да дадат на този въпрос респондентите, са повече от един.

Изводите, които можем да направим от този въпрос, са, че като цяло базовите специалисти успяват да намерят позитива в цялата ситуация, като, разбира се, тя им се отразява по различни начини, тъй като епидемичната ситуация има връзка и с редица други фактори, оказващи влияния върху професионалния и личния им живот.

Фиг. 2. Самооценка на емоционалното състояние

От друга страна, голяма част от респондентите (67,74%) споделят, че през последните 2 години всеки месец са си казвали, че „не могат повече“ да съществуват по този начин, 29,3% посочват, че вече не броят лошите си дни, а 6,45% – че всичко това им се случва всяка седмица. 83,87% от респондентите посочват, че не усещат симптоми на бърнаут синдром, а 16,13% посочват, че разпознават симптомите му. Според изследваните лица съхраняването на емоционалното им състояние е пряко свързано с това, че успяват: да балансират; да овладяват работните си ангажименти; да пазят личните си граници и „да се справят с нелеките емоционални преживявания“; да намерят смисъл в това, което правят; да се чувстват полезни; да променят поведението си спрямо всяка ситуация; да казват „не“ когато се опитват да им дадат допълнителни ангажименти; да отделят личното от професионалното; да балансират труда и почивката с любими занятия; да виждат загриженост от страна на ръководството; да участват в индивидуални и групови супервизии системно.

51,61% от всички изследвани лица отговарят, че не биха се обърнали към психотерапевт, за да поговорят с него за нещата, които преживяват в момента, тъй като: не виждат такава необходимост; смятат, че са „достатъчно психически стабилни в момента, за да се справят сами“; на този етап се справят сами или ползват подкрепа от „другарче, което е с висок емоционален коефициент“; „не са под стрес в момента“. Голяма част от тези, които смятат, че нямат нужда от психотерапевт, посочват, че получават подкрепа от колеги или от индивидуалните и групови супервизии, които се осъществяват регулярно при тях, а 48,39% от изследваните лица посочват, че биха се обърнали към психотерапевт, тъй като: смятат, че има въпроси, които е

добре да бъдат обсъдени със специалисти; „имат създадена такава практика в тяхната организация“.

При *втората група въпроси*, свързани с предизвикателствата пред реализираната от тях професия прави впечатление, че голяма част от респондентите смятат, че социалната работа е трудна, но полезна (71%), 61,3% че тяхната професия е удовлетворяваща, а 38,7% посочват, че професията им е нископлатена и това е една от причините да има отлив от нея. Поради ниските заплати в сектора част от изследваните лица отговарят, че поради това и те самите понякога не са много мотивирани да я работят. 35,5% от ИЛ смятат, че практикуваната от тях професия е развиваща, 9,7% я приемат за безперспективна, а 6,5% – за престижна. Тук отговорите надхвърлят 100%, тъй като на респондентите беше дадено правото да посочат до 3 отговора.

Голяма част от изследваните лица³³ (77,4%) посочват, че работят тази професия, тъй като я намират за удовлетворяваща, 67,7% усещат, че са полезни с труда, който осъществяват с конкретните целеви групи, 2,6% работят в конкретната организация за социална работа заради колегите, 16,1% работят това, което работят в момента, поради получаваното финансово възнаграждение и свободата да вземат решения, а 6,5% упражняват тази професия заради гъвкавото работно време.

Най-голяма част от изследваните лица (29%) посочват, че парадигмата, през която осъществяват социалната работа, е методическа, следвана от нормативната (25,8%), позитивната (22,6%), холистичната (16,1%), а 12,9% посочват, че използват психоаналитичната парадигма. В същото време прави впечатление, че 22,6% нямат конкретна парадигма, през която да реализират социалната работа.

При досега си със студентите, обучаващи се в специалност Социални дейности, базовите специалисти имат възможността да се запознаят както с техните професионални качества, знания и умения, така също и с техните таланти, на базата на което биха могли да им дадат съвети за бъдещо развитие.

Прави впечатление, че по *третата група въпроси*, свързани с мнението им относно студентите, които са обучавали до този момент в своята практика, голяма част от респондентите ги възприемат като млади хора, които са мотивирани да учат (71%)³⁴ и имат желание да се развиват, да работят в България (3,2%), а останалата част от изследваните лица посочват, че виждат студентите като личности, които са заинтересовани единствено да завършат образованието си (48,4%), ориентирани към заданията, а не към смисъла и процеса на научаване (29%), объркани млади хора (9,7%), неуверени в

³³ Респондентите имат право да дадат до 2 отговора на въпроса.

³⁴ На този въпрос респондентите могат да дадат повече от един отговор и поради това посочените отговори са повече от 100%.

практиката, нуждаят се от допълнителна подкрепа (3,2%) и (3,2%) смятат, че част от студентите не са наясно със същността на професията социален работник, неговата същинска работа и мисия. Тук можем да кажем, че голяма част от респондентите (77,42%) смятат, че студентите, които са осъществявали практическа дейност при тях през годините, като цяло са таланти, занимават се с арт терапия, изкуство и имат ясна представа с каква целева група биха искали да работят (например с деца или възрастни). Останалата част от респондентите (22,58%) смятат, че броят на немотивираните и неподготвените студенти през годините расте, „абстрактното мислене е редуцирано, с голямо усилие пренасят теоретичните знания в практически умения. Развиват заучена безпомощност и искат работата да се „случи на готово“ без много усилия и вникване в същността.“

Съветите, които биха искали и които базовите специалисти дават на студентите при попълването на анкетните карти, са свързани с това да: са готови да отделят години за личностно и професионално развитие – (51,6%)³⁵; са смели – (48,4%); преценят силите си, тъй като никак не е лесна социалната работа – (45,2%); помислят добре дали си заслужава – (6,5%), а всички останали отговори, са подкрепени от един респондент (3,2%) и те са следните: „да натрупат знания и умения, както и да търсят нова информация за най-новите и доказани ефективни практики на работа; да са готови да се развиват в различни области, защото спецификата на работа го изисква; социалната работа е за отдадени и мотивирани хора; да помислят добре каква точно е сферата на социална работа в която искат да се развиват и какво ги мотивира най-много; професията която носи удовлетворение; да влагат сърце и душа в работата; да не забравят, че в основата на социалните дейности са хората; да бъдат търпеливи и да се мотивират от малките победи“.

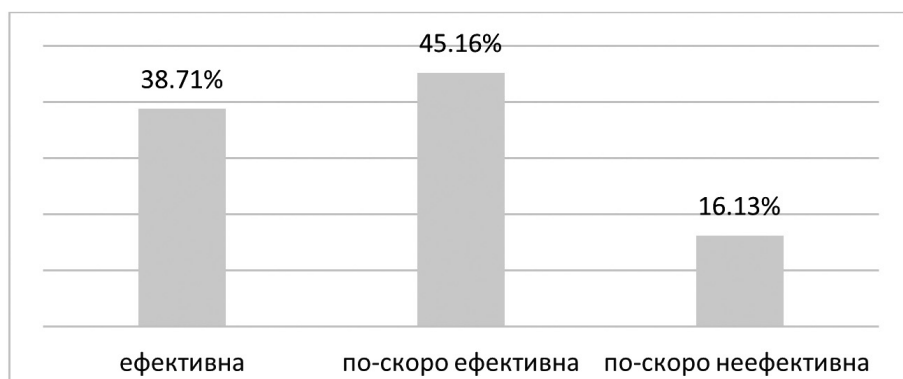
По *четвъртата група въпроси*, зададени на базовите специалисти, прави впечатление, че като цяло изследваните лица отговарят, че ако имаха възможност да осъществят някаква промяна в практическото обучение на студентите, обучаващи се в бакалавърска програма Социални дейности, то това би било свързано с: „повече задания и практически разработки“; активното мотивиране на студентите коя институция да изберат и защо; осъществяването на „повече обучение във връзка с воденето и описването на случай и водене на интервю“; „повече обучение по темата на хората с интелектуални затруднения“; „развиването на умения за създаване на сценарии на структурирано и полуструктурирано интервю, тъй като студентите много често смятат, че практическата дейност се изчерпва с разговори с потребителите; „повече часове практическа подготовка“; „практиката трябва да се провежда в повече

³⁵ И тук респондентите имат право да дадат повече от един от посочените отговори на въпроса и поради това процентът на дадените отговори надхвърля 100.

институции и по-често“; „повече работа на терен“; „само за студенти, които са ориентирани да продължат работата в социалната сфера. Продължителността на практиката трябва да бъде по-голяма“; „добре би било да имат някакво заплащане по време на стажа“; „по-добро познаване на нормативните документи“; „да се обръща повече внимание на лицата, които биха работили в тази сфера, за останалите е взаимно губене на време“; да се запази сегашния модел. Това твърдение е споделяно от 29,03% от всички изследвани лица, което говори, че не е малък дялът на базовите специалисти, които смятат, че сегашната практическа подготовка, осъществявана със студентите, обучаващи се в бакалавърска програма Социални дейности, е на необходимото ниво.

35,48% от респондентите посочват, че според тях в настоящия момент портфолиото на студентите не се нуждае от промяна, а останалите респонденти правят следните предложения за промяна: „да има по-ясни уточнения и насоки точно как да бъде изготвен всеки от отделните елементи на портфолиото, както и каква литература биха могли да използват студентите, за да развият описанието на случай и интервюто според ученото в специалността“; „да бъде направена промяна, която да е насочена повече към преценка на придобитите практически умения от страна на студента“; „възможност за промени/допълвания в зависимост от организацията, провеждаща се преддипломната практика, тъй като има случаи, в които данните са неприложими“; „седмичните супервизии, по-малко бумажина. Да се отделя повече внимание на саморефлексията“; „добре е да бъде направено от гледна точка на стриктно описаните задачи, които студентите трябва да извършват и това измества фокуса им от същинската практическа подготовка“. Част от цитираните мнения на респонде

Голяма част от изследваните лица определят системата за практическа подготовка на студентите в специалност социални дейности с положителни характеристики (вж. фигура 3).

Фиг. 3. Оценка на системата за практическа подготовка на студентите в специалност Социални дейности

Като основания за своите положителни оценки респондентите посочват аргументи като: „създадена е добра организация и традиции в отношенията между базовата организация и Софийския университет“; „избралите нашата институция са знаели къде идват и искат да научат подробности за естеството на работа, а не просто да мине стажът“; възможността да се „запознаят с реални казуси под ръководството на опитен базов специалист“; „студентите са добре ориентирани в социалната работа. Забелязва се задълбочено познаване на социалните услуги и имат възможност на практика да се запознаят с функциите и дейностите на социалния работник в съответната институция“; „особено ако имат възможност да присъстват на груповия процес и да общуват със зависими“; „имат право на избор“; „научават това, за което са дошли, и добиват представа за реалната работа по специалността“; „практиката дава възможност да се види как се работи с клиенти пряко“; „има доста полезни неща“; „формиране на базови умения за работа на терен“; „прилага се на практика наученото в университета“.

Изследваните лица, които оценяват системата за практическа подготовка като по-скоро неефективна, посочват, че „участниците идват без базова подготовка по ключови компетенции и теории“ и им липсва „мотивация, заинтересованост и достатъчно практически занятия“, „това е етап, преди реалната им трудова дейност и им помага да изберат в коя социална сфера ще работят, макар че... голяма част от тях работят не по специалността“.

70,97% от анкетираните специалисти смятат, че е добре студентите сами да търсят и да намират организации за социална работа, където да провеждат практическата си подготовка съобразно интересите си, а 29,03% по-скоро не поддържат това предложение, тъй като студентите според тях по този начин „не биха били приети и обгрижени с нужното внимание“. Тези базови специалисти, които смятат, че е добра идея студентите сами да намират местата, където да осъществяват своята практическа подготовка, смятат, че: по този начин студентите ще бъдат малко по-отговорни; ще са малко по-мотивирани в процеса на осъществяване на практическите занятия; ще се научат да бъдат активната страна в процеса на ученето; „показва тяхната мотивация и желание за работа“.

Голяма част от анкетираните базови специалисти (45,16%) смятат, че нямат необходимост от допълнителна подготовка за работа със студентите, а тези, които мислят, че имат необходимост от такава, посочват, че имат нужда от допълнителни уточнения, свързани с: „инструкциите за оформяне на документацията“; организирането на „съвместни предварителни тренинги със студенти – наставници“; „ясен план по кои компетенции да се обучават студентите“; „повече информация за изискванията от страна на университета за попълването на портфолиото“; „точни инструкции с изискванията за писмената разработка. Студентите често не са наясно и отнема време да изясним

какво да е съдържанието“; „относно съдържанието на портфолиото и дали информацията, която им предоставяме, е достатъчна и има ли нужда да им представим още такава“; „да знам какво са изучавали, върху какво мога да стъпя, за да насоча процеса адекватно и да е ефективен за стажанта“; „предварителна подготовка (запознаване и тренинг)“; „участие в семинари, по време на които да се представят световните тенденции на водещи университети за провеждане на практическа подготовка на студентите“.

Изводите, които могат да бъдат направени са следните:

- Специалистите предпочитат да се фокусират върху позитивите от пандемията Ковид, като отчитат и негативите, но те като цяло са малко и са свързани преди всичко с размитите граници между лично и професионално пространство и с повечето административна работа. От друга страна, прави впечатление, че като цяло обемът на работа е увеличен, тъй като промените в комуникацията и начина на общуване до голяма степен затрудняват и реализирането на ежедневната професионална дейност;

- Емоционалното състояние на базовите специалисти като цяло е стабилно.

- Голяма част от изследваните лица не откриват в себе си наченки и/или наличие на бърнауд симптоми, тъй като чувстват професионална подкрепа от колегите и ръководството и редовно биват включвани в индивидуални и групови супервизии, организирани от ръководството на организацията в която работят. Прави впечатление, че като цяло базовите специалисти заявяват, че ако усетят наченки на бърнауд синдром в себе си, биха се обърнали към специалист психотерапевт, който може да им окаже адекватна специализирана професионална помощ и подкрепа.

- Базовите специалисти като цяло виждат студентите, които през годините са се обучавали при тях, като млади и талантиливи хора, които искат да се развият у нас. От друга страна, прави впечатление, че немалък процент от изследваните лица виждат студентите, обучаващи се в специалност Социални дейности и осъществявали практически занятия при тях като объркани хора, за които основната цел е да получат диплома, без да имат реална представа какво биха искали да правят след това, или хора, които не искат да продължат да работят и да се развият в сферата на социалните услуги.

- Базовите специалисти като цяло смятат, че системата за практическо обучение, създадена в Софийския университет и в частност във Факултета по педагогика, е ефективна и не се нуждае от промени, тъй като има създадена добра комуникация между двете страни, участнички в процеса на практическото обучение на студентите. От друга страна, базовите специалисти изразяват мнение, че би било по-добре практиката да се заплаща на студентите, като по този начин ще се увеличи мотивацията. Респондентите смятат, че тя би се повишила също и ако те могат самостоятелно да намират организация за социална работа, в която да осъществят практическите дейности.

Анализ на резултатите от емпиричното проучване на студенти, обучаващи се в бакалавърска програма Социални дейности

Анализът на резултатите от емпиричното проучване, осъществено със студенти четвърти и пети курс, обучаващи се в бакалавърска програма Социални дейности, ще бъде осъществен по изведените още в началото групи въпроси.

При анализа на въпросите от *първата група*, свързани с отражението на епидемичната обстановка върху тях самите като личности, а така също и върху емоционалното състояние на студентите, обучаващи се в специалност Социални дейности, можем да кажем, че като цяло респондентите са успели да извлекат като че ли повече позитиви за себе си. 34,9% от изследваните лица посочват, че епидемиологичната обстановка и мерките, свързани с нея, са им се отразила „страхотно, намерили са повече време за дома и семейството си“, а 27,9% от тях смятат, че в това време са успели да планират по-добре деня и ангажиментите си. 23,3% от респондентите отбелязват, че са открили нови умения и начин да реализират себе си, а 18,6% са използвали времето вкъщи за лично усъвършенстване и са се посветили на хобитата си. Както става ясно от резултатите, получени при това емпирично проучване, едва 14% от респондентите посочват, че са си почивали активно, тъй като отдавна са имали нужда от това. За хубаво или за лошо не е малък процентът и на студентите, които отговарят, че епидемичната обстановка и мерките, свързани с нея, са им „се отразили не много добре“, като например 30,2%)от респондентите посочват, че отчаяно искат всичко да свърши вече, 14% – че са работили двойно, пак талкова, че липсата на граници дом/офис по-скоро увеличава работните им задължения, а 7% посочват, че ги обзема тъга и страх. Тук процентното съотношение на отговорите е повече от 100, тъй като на изследваните лица им е предоставено правото да отбележат до 2 отговора.

Като цяло студентите, взели участие в емпиричното проучване, определят своето емоционално състояние като стабилно (65,1%), но почти същия процент (60,5%) определят своето емоционално състояние с характеристики, свързани с противоположни емоционални състояния, като например тревожност (20,9%), лабилност (16,3%), депресивност (16,3%), тъга (7%)³⁶. Тук не може да не отбележим, че голяма част (74,4%) от изследваните лица отбелязват, че биха се обърнали към психотерапевт, за да поговорят с него по отношение на преживяванията, които изпитват в момента, тъй като: „биха искали да разговарят с някого и този някой да ги чуе“; „през цялата епидемична обстановка се събира напрежение, което се отразява както физически, така и

³⁶ При отговорите на въпросите на респондентите е предоставена възможността да отбележат до 2 отговора.

психически. Биха искали да се стабилизират, а за това мислят, че им е нужно съдействието на професионалист“; „ще може да открие същността на проблема им“; имат нужда да поговорят с някого, да споделят тъгата си и да получат съвет; „психотерапевтът е човек, който би могъл да разтълкува състоянието им и да помогне за справянето с него“; така се поддържа добро емоционално състояние и винаги може да се научи нещо ново.

При анализа на *втората група въпроси*, зададени на студентите, обучаващи се в бакалавърска програма Социални дейности, прави впечатление, че голяма част от респондентите (37,21%) посочват, че имат разработен личен кариерен план за 3 години, (30,23%) посочват, че са разработили личния си кариерен план за една година, (13,95%) за 10 години и (2,32%) посочват, че имат личен кариерен план за повече от 10 години.

76,74% от анкетираните студенти посочват, че имат личен кариерен план с ясни цели, задачи, периоди и ресурси; 4,65% отбелязват, че биха искали да имат такъв личен кариерен план, но не знаят как да го направят, а 23,26% отговарят, че нямат кариерен план. Основният фокус в личния кариерен план на респондентите е свързан с обучението и опита, като 55,81% от всички респонденти посочват, че биха искали да се развият (професионално или в последваща образователна степен) в сферата на човешките ресурси, 32,56% биха искали да продължат обучението си и да се развият в сферата на началното и предучилищното образование, 6,98% посочват, че знаят вече, че не искат да упражняват професията социален работник и 4,65% биха искали да работят това, което наистина им харесва, и им носи удоволствие, без да посочват нещо конкретно.

60,5% от всички анкетирани смятат, че биха се обърнали към кариерен консултант по отношение на работата им; 41,9% биха го направили по отношение на кариерното си развитие; 37,2% – по отношение на информация за стаж; 23,3% – за оказване на помощ при подготовка на документи за кандидатстване за работа. Едва 9,3% от респондентите са посочили, че вече са използвали услугите на кариерен консултант, а 6,9% посочват, че все още никога не са се обръщали към такъв. Тук отговорите на респондентите надхвърлят 100%, тъй като те имаха право да посочат до 2 отговора. Както се вижда от мненията на изследваните лица, те като цяло са отворени към услугите на кариерните консултанти, разпознават ги като субекти, които могат да им бъдат полезни в професионален план и при желание да се развият професионално, както и да им дадат консултации за добро представяне пред бъдещ работодател, което само по себе си говори, че те смятат фигурата на кариерния консултант за важна и значима.

Говорейки за кариерното развитие и съобразявайки се със съвременната извънредна за обществото ни ситуация, не можеше да не бъде зададен и въпрос, свързан с това как според тях ще се отрази епидемичната обстановка

върху тяхното професионално развитие³⁷. Тук прави впечатление, че голяма част от изследваните лица смятат, че кризата с този вирус ще им се отрази добре върху кариерата, тъй като ще имат повече възможности за работа (53,5%), а 20,9% смятат, че възможностите за работа ще намалеят. 18,6% от изследваните лица смятат, че всичко е толкова неясно и тъжно, че не смеят да правят планове, а 16,3%) мислят да се преквалифицират.

41,86% от всички изследвани лица не смятат да променят професионалната си квалификация, но малка част (25,58%) мислят за евентуална преквалификация в друга област на научното познание, като 6,98% посочват педагогика и още толкова с информационни технологии, а 11,62% – психология. Тук не можем да не споменем, че се запазва тенденцията в специалност Социални дейности да се обучават студенти, които имат желание и биха искали да работят в сферата на психологията и педагогиката, като се добавят и информационните технологии.

На въпроса, свързан с това в каква професия биха се реализирали, 55% от изследваните лица посочват, че биха се реализирали като социални работници, 23,25% биха искали да работят преди всичко в сферата на човешките ресурси, а останалите посочват като желана сфера за реализация психология, информационни технологии и педагогика.

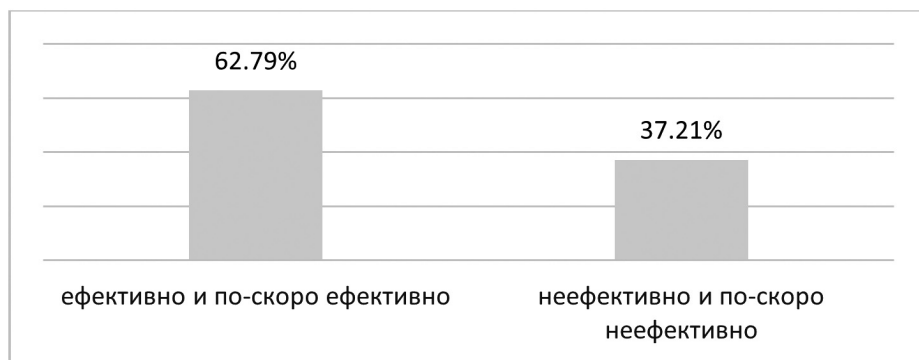
76,74% от всички анкетирани определят себе си като талантливи, тъй като: различни хора многократно са им го казвали; обичат да творят, да изпитват себе си с нови и непознати неща; имат разнообразни хобита, които им се отдават с лекота; могат да рисуват и пеят; всеки човек има таланти, но някои все още ги търсят, а други вече са ги изяви.

Голяма част от изследваните лица (48,83%) посочват, че имат възможност да изявяват талантите си в полето на професионалната си дейност, 30,23% смятат, че използват талантите си по-скоро в личното си време, извън работа, 9,50% отговарят, че не са открили своите таланти, 6,96% посочват, че нямат таланти, и 4,65% – че преди са упражнявали талантите си, но вече нямат възможност да го правят.

88,37% от всички анкетирани посочват, че знаят, че във Факултета по педагогика съществува кариерен център и голяма част от тях са го посетили или са смятали да го посетят, че са запознати с работата, която осъществява, но някои от тях са изразили и конкретни препоръки, като една от значимите е свързана с „подсигуряване на нормален сайт и домейн“. Както се вижда, процента на неинформираните студенти за неговото съществуване е малък и той се дължи до известна степен на това, че до този момент не са изпитали потребност да се запознаят от близо с неговата дейност и евентуално да го посетят.

³⁷ Респондентите имаха право да отговорят с повече от един отговор и поради това процентното съотношение е по-голямо от 100.

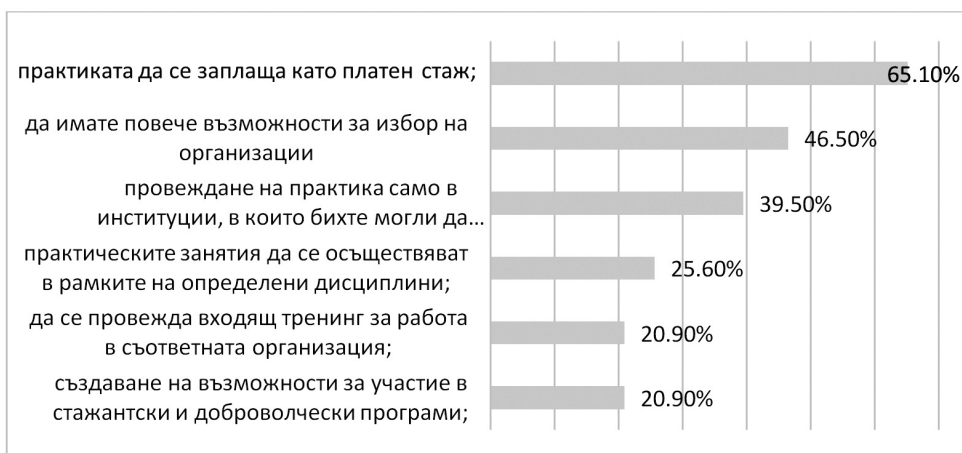
При анализа на резултати от *третата група въпроси*, зададени на студентите, обучаващи се в бакалавърска програма Социални дейности, можем да кажем, че като цяло изследваните лица демонстрират по-скоро положително отношение към обучението си през последната една година (вж. фигура 4).

Фиг. 4. Оценка на обучението в условията на извънредна епидемична обстановка

Абсолютно същото съотношение се запазва и по отношение на практическото обучение през последната година. Лицата, които определят обучението си през последната една година като ефективно, посочват, че са: успели да си вземат всички изпити; удовлетворени са от добрата структура и подготовка на преподавателите за работа в електронна среда; успели са да упражнят голяма част от натрупаните знания през последните години; отворили са им са нови възможности след провеждането на преддипломната практика и др. Тези от колегите, които смятат изминалата една година като неефективна, посочват, че това е свързано с: появата на Корона вируса; невъзможността да се общува пряко с колеги, преподаватели, специалисти; невъзможността да проведат голяма част от практическите занятия в институцията за социална работа и други, свързани преди всичко с липсата на комуникация през епидемичния период.

Когато изследваните лица изразяват своето недоволство от проведеното практическо обучение през последната учебна година, освен всичко горе изписано студентите допълват и това, че може би преддипломната практика би се провела по-ефективно и за двете страни, ако е била заплатена, ако между стажантите и приемащата ги организация се сключват договори с ясни права и задължения. Тук не можем да не отбележим факта, че респондентите посочват като един голям плюс възможността да проведат преддипломната си практика на терен, в конкретна институция, тъй като част от практическите занятия преди това са провеждани онлайн и това не ги е удовлетворило.

Фиг. 5. Възможности за подобряване на практическото обучение на студентите в специалност Социални дейности (респондентите могат да отбележат до 2 отговора)

Както се вижда и от фигурата, преобладаващата част от отговорите са свързани с възможността практиките да се заплащат и да има повече възможности за избор на организации. Когато говорим за организирането и провеждането на практическите занятия, няколко студенти са изяви́ли желание практическите занятия да могат да се провеждат и в провинцията, тъй като не живеят в София и за тях това е сложно. В графата друго, наред с възможностите за провеждане на практическите занятия извън София, един респондент е посочил, че не му е ясно какво се случва със студент, който осъществява практика в конкретна институция и в този момент се случи злополука.

65,1% от всички изследвани лица посочват, че желанието им за реализиране на практика „на терен“ зависи преди всичко от екипа на организацията. 39,5% смятат, че зависи разстоянието, което трябва да изминат, за да стигнат до организацията, в която ще провеждат практиката „на терен“, а 34,9% посочват, че и работното време има значение за тях. Прави впечатление, че 27,9% от изследваните лица смятат, че колегите, с които отиват на практика, им оказват влияние върху желанието за осъществяване на практическа дейност, а 7% от респондентите посочват, че емоционалното състояние, в което се намират, също се отразява върху желанието им за работа.

Съществуват (най-общо) два подхода за реализиране на практическото обучение, а именно: организацията, в която се осъществяват практическите занятия, се осигуряват и предлагат от обучаващата организация, а другата е свързана със самостоятелното намиране на институция, в която студентът да може да проведе практическата си подготовка съобразно интересите си.

Поради това беше зададен един и същи въпроса и на студентите, и на базовите специалисти, чрез който се цели да установим мнението им относно възможността студентите сами да намират места, в които да осъществяват практическата си подготовка. Голяма част студенти и базови специалисти (съответно 72,09% и 70,97%) смятат, че е добра идея студентите да имат възможността сами да намират място за практическата си подготовка съобразно интересите си.

Според студентите предоставянето от страна на Университета и в частност на Факултета по педагогика на възможността сами да търсят институции, осъществяващи социална работа, ще доведе до това: да имат най-голяма свобода при избора си; да се види колко е важна специалността за студента; практическите занятия да се осъществяват с желание, тъй като практиката им ще бъде съобразена с желанията им; да станат по-отговорни и да нямат нужда от оправдания; да опознаят сферата, в която имат желание да се развиват в бъдеще, и по този начин да бъдат по-мотивирани при осъществяването на практическата дейност и в заключение ще цитирам едно от мненията на студентите, което мисля, че много добре илюстрира положителния отговор на въпроса „няма да имат кой да обвиняват освен самите себе си за практиката, на която са попаднали. Защото като социални работници те трябва да са проактивни, търсещи, критично мислещи хора.

От друга страна, студентите, които смятат, че Университетът (и в частност Факултетът) трябва да осигурява местата за реализиране на практическа дейност, са на това мнение, тъй като: „след като Софийският университет е предвидил да уговаря практиките и това се вписва в дипломата, то това означава, че е от значение да посредничи за развитието ни като лица в тази сфера, а и всички уважават този университет като образователна институция“; „студентите трябва да бъдат насочени към организациите, за да разберат за съществуването им“; „много от студентите са „объркани“, а и това е рисково, защото може някои от институциите да не ти обърнат внимание и да не те приемат и да си изпуснеш срока, рисковано е“. Както се вижда, респондентите по-скоро не искат да поемат тази отговорност върху себе си, а и от друга страна, се опасяват, че не биха могли да се справят успешно с това начинание без чужда помощ.

Тъй като изследваните лица завършват специалността, изразяване на тяхното мнение относно портфолиото за преддипломна практика би било отправна точка за анализи и евентуални промени. Според голяма част от тях (60,46%) портфолиото за преддипломна практика не се нуждае от промяна, тъй като: съдържа всичко необходимо за подготовката на работата; е написано достатъчно ясно; в него се включва всичко, което сме правили на практика; е напълно достатъчно и изпълнимо; покрива достатъчен обем от изучавания материал; заданията са точни и ясни. 39,53% от респондентите

посочват, че портфолиото за преддипломната практика се нуждае от промяна, тъй като: прекалено много неща има в него и са трудни за изпълнение; много компоненти, които трябва да се покрият; „за да има успех трябва да има и промяна, трябва да се заложи на неща, които да зависят и от самите студенти, за да се самоиницират и освен основните неща да има и допълнителни, за да се повиши нивото“; „някои от изискванията остават неразбрани за студентите“; „някои от изброените изисквания за структурата са стандартни и приложими само в определени организации, но не във всички“; „има точки, които са неизпълними“; „трябва да се вмъкнат повече елементи на инициативни дейности“; „се изисква твърде много информация за самата организация, която може да се намери в Интернет и е излишно да се описва с подробности“; „има неясни неща“. Както се вижда от изписаните мнения за промяна, студентите не дават конкретни отговори какво според тях е добре да се промени, а са по-скоро критично настроени, без да могат да идентифицират и да дадат конкретика на въпроса, което може би е обяснимо с оглед на това, че до този момент не са приучени да изказват критика по конструктивен начин или се дължи на други особености.

67,44% от изследваните лица посочват, че базовите специалисти се нуждаят от допълнителна подготовка по отношение на това да: знаят как да работят със студенти, имат подход на работа със студенти и са мотивирани да работят със студентите; бъдат по заинтересовани при работата си със студентите; могат да възлагат конкретни задачи на студентите, да им дават насоки за изпълнението им; дават повече работа на студентите и да се консултират с университетските преподаватели; проявяват малко по-добро отношение; управляват времето, „тъй като не всички се справят с това да съчетават професионалните си задължения с обучението на студентите“; комуникират със студентите; бъдат по-ангажирани при работата си със студентите; познават портфолиото за преддипломна практика; са запознати с изискванията на университета за попълването на портфолиото и начина на работа със студентите. 32,56% от всички анкетирани лица посочват, че базовите специалисти, с които са работили по време на следването си в специалността, не се нуждаят от допълнителна подготовка за работа с тях, тъй като: са достатъчно подготвени; са експерти в сферата в която работят; „те също са минали по същия път и са подготвени“; „се справят чудесно“.

27,91% от студентите, взели участие в проучването, са посочили, че нямат конкретни предложения или не биха искали да дадат такива за промяна в практическата подготовка на студентите в специалност Социални дейности, а останалата част от студентите са написали конкретни предложения, като в текста ще бъдат цитирани основните, а другите, които няма да бъдат цитирани буквално, се препокриват в голяма степен с написаните вече.

Конкретните предложения за промяна в практическата подготовка на студентите в специалност Социални дейност:

✓ „преддипломната практика би трябвало да се заплаща и да се записва като трудов стаж, тъй като това са 5 практики по грубо 2 месеца, т.е. почти 1 години неоценен труд“;

✓ „повече консултации с преподавателите, които преподават определени дисциплини с конкретния студент изпитващ затруднения“;

✓ „по-малко часове за задочно обучаващите се и малко не виждам смисъла на последния семестър, плащам, без да имам лекции, без да имам платен стаж и в крайна сметка евентуално само за държавен изпит“;

✓ „ангажиране на студентите в насоки, които са интересни за тях и действително крият възможност за професионално реализиране“;

✓ „според мен първата и втората година няма нужда от практика, тъй като имаш някакви общи познания, които не са достатъчни и с нищо не можем да сме полезни“;

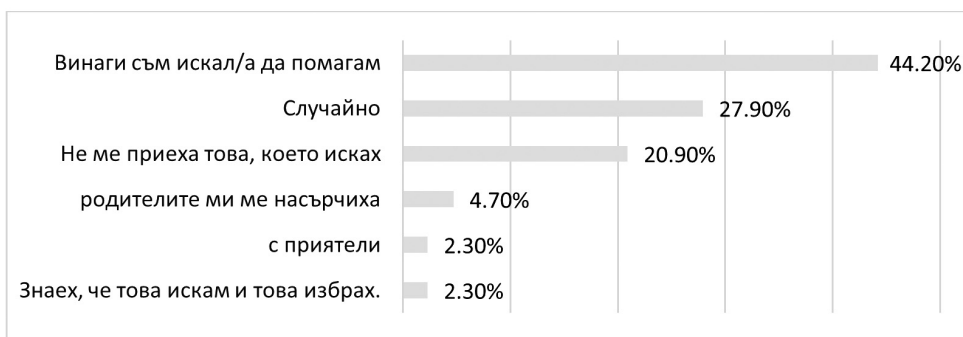
✓ „създаване на възможности за осъществяване на контакт/срещи/лекции и прочие с практикуващи социални работници“;

✓ „повече практически упражнения за задочниците, за да могат да затвърдят научения материал по-добре“;

✓ „повече работа на терен, спрямо личните интереси след трети курс“;

✓ „да се провежда входящ тренинг“.

Като цяло бихме могли да кажем, че студентите са доволни от обучението си в специалността, тъй като 74,42% от тях посочват, че: „са случили на преподаватели“; „получената от тях подготовка е достатъчно висока“; „са усетили загриженост от страна на преподавателите към тях и тяхното обучение“. Останалата част от студентите също не са много критични към подготовката си в специалността, тъй като един от основните въпроси, който повдигат, е свързан с увеличаването на практическите занятия, а останалата част от студентите, взели участие в проучването, посочват, че е необходимо да се „направят промени в някои учебни дисциплини“, други смятат, че е необходимо да се реструктурират плановете, като се преразглежда съотношението задължителни и избираеми дисциплини, но не са направили конкретни предложения. Отговорите на този и предходния въпрос, свързани с предложения за евентуални промени в практическото обучение, дават основание да считаме, че като цяло студентите са удовлетворени от обучението си в специалността, че овладяното теоретично познание и придобитите практически умения са достатъчни на този етап, но „за да има развитие, е необходимо да се правят и промени“ и те са преди всичко свързани с организирането, провеждането и контролирането на практическите занятия и търсенето на възможности за заплащането им (вж. фигура 6).

Фиг. 6. Начин на избор за обучение в специалност Социални дейности

Както се вижда от фигура 6, водещото при избора на специалност при голяма част от изследваните лица е желанието им да помагат на хората, които имат нужда, следвано от случайността и това, че не са ги приели в специалността, която са искали, и след това се нареждат насърченията от страна на родителите и подкрепата от страна на приятели. На студентите бе предоставена възможност да изпишат и други причини за избора на специалност Социални дейности: „знаех, че това искам, и това избрах; работех на място, което ме накара да се замисля за социалната система в страната; в продължение на пет години бях доброволец ... и заради това родителите ми ме насочиха тук; баща ми е социален работник и от малка ми беше интересно да ходя при него на работа и да го наблюдавам и в един момент (май в шести клас или седми) си казах това е моето бъдеще; смятам, че професията има бъдеще; интуиция. Колебаех се между социални дейности и психология. Една малка част от мен съжалява, защото чисто практично предпочитам работата, която може да работя с бакалавър психология, но от страна на култура, знания, светоглед Социалните дейности според мен ми даде много неща, които психологията нямаше“.

Процентът на случайно попадналите в специалността е чувствително намален в сравнение с предходни години, а и допълнителните обосновки за избор на професия ни дават право да направим изводите, че като цяло се увеличава броят на желаещите да работят по специалността, тъй като са водени преди всичко от алтруистичните си чувства да помагат на хората. Това наше твърдение се потвърждава и от факта, че 53,49% са посочили, че на първо място в желаните от тях специалности е била точно специалността Социални дейности и можем да кажем, че се запазва тенденцията от предишни години в специалността да се записват и хора, които са искали на първо място да бъдат психолози (20,93%), педагози и публична администрация (13,95%); английска филология; лингвистика; право.

От друга страна, тези изводи се подкрепят и от факта, че като цяло студентите биха искали да работят по специалността си, но 72,1% от тях посочват, че не биха го направили заради ниското финансово възнаграждение, 34,9% посочват, че не биха упражнявали тази професия, тъй като липсва престиж, 16,3% отговарят, че биха искали да се реализират в друга сфера, същият процент анкетираните лица посочват, че не е приемливо сами да заплащат за развитието си – личен опит, супервизия. Тук отговорите на респондентите са повече от 100%, тъй като им бе дадено правото да посочат до 2 отговора.

Изводи:

1. Независимо от създадената неблагоприятна социално-икономическа ситуация в страната и в света студентите са успели да извлекат максимална полза за себе си, като са успели да си отпочинат и да се саморазвиват.

2. Емоционалното състояние на студентите се е запазило като цяло стабилно през последната една година. Те посочват, че ако усетят, че имат нужда от професионална подкрепа, за да преодолеят предизвикателствата в живота си, биха се обърнали без колебания към специалист и това би бил психотерапевт.

3. Голяма част от студентите, взели участие в проучването, имат изготвен личен кариерен план, знаят за съществуването на кариерен център във Факултета по педагогика и част от тях са посочили, че са го посетили, а други на този етап не изпитват такава потребност. Студентите, които към момента на проучването посочват, че не са посещавали Кариерния център на факултета, смятат, че когато започнат да търсят активно работа, биха се обърнали към специалистите, които работят в него, да им помогнат да си подготвят по най-добрия начин документите за кандидатстване за определени позиции. От друга страна, прави впечатление, че голяма част от изследваните лица посочват, че виждат своето професионално развитие в системата на социалните дейности.

4. Голяма част от студентите смятат, че цялостното им обучение, а и практическото такова, са били ефективни за тях през последната година, че са „случили“ на преподаватели, тъй като голяма част от тях са еродирани, специалисти в областта си и са проявявали разбиране към тях.

5. Студентите като цяло смятат, че портфолиото за реализиране на преддипломна държавна практика е добре структурирано и е достатъчно изчерпателно, а респондентите, които смятат, че то се нуждае от промяна, не са посочили достатъчно конкретни и ясни предложения, но част от направените са описани по-горе в текста.

6. С оглед на това, че голяма част от базовите специалисти смятат, че имат нужда от допълнително обучение за работа със студенти, студентите на свой ред виждат необходимост от осъществяването на такова обучение на хората, които осъществяват преддипломната им практика. Според голяма част от изследваните студенти допълнителното обучение на базовите специалисти ще

доведе до повишаване качеството на практическата подготовка по специалността и така тя ще бъде още по-ефективна.

7. Голяма част от изследваните студенти посочват, че са искали да изучават специалността и искат да продължат да работят по нея, тъй като виждат нейното значение за различните видове уязвими групи и по този начин биха се чувствали удовлетворени. Не е малък процентът на респондентите, които посочват, че имат желание да работят по специалността, но малкото заплащане и негативното отношение на обществото към нея по-скоро ги демотивира да практикуват професията социален работник и биха търсили други поприща за професионална реализация.

В заключение

Резултатите от проведеното емпирично проучване, осъществено сред специалисти, работещи в различни организации за социална работа, и студенти, обучаващи се в бакалавърска програма Социални дейности, недвусмислено показват, че те се чувстват удовлетворени от осъществяваното практическо обучение по специалността, а така също и от неговата организация.

Двете групи, взели участие в проучването (социални работници и студенти, обучаващи се в бакалавърска програма Социални дейности), отправят няколко конкретни предложения, насочени към *подобряване на практическото обучение*, като например: „въвеждането на платени практики, стажове за студентите, обучаващи се в различните видове организации за социална работа; да се промени начина на избор на институции за осъществяване на практическите занятия“. Според социалните работници и студентите, обучаващи се в бакалавърска програма Социални дейности, качеството на практическото обучение би се повишило, ако студентите бъдат натоварени със задачата да намират организации за провеждане на практическите занятия, а университета само да оказва подкрепа и контрол на тези занятия. Прави впечатление, че и двете групи респонденти смятат, че ако студентът бъде ангажиран с процеса на намиране и реализиране на практическите занятия, по този начин ще бъде по-отговорен като цяло и по-мотивиран при реализирането им.

Студентите и базовите специалисти смятат, че практическото обучение би се подобрило, ако специалистите, които го осъществяват, преминават специални обучения, които да се осъществяват от университетските преподаватели, ангажирани с реализирането на практическите дейности. От друга страна, прави впечатление, че студентите не изключват потребността от въвеждащ тренинг за реализиране на практическата им подготовка, който да се осъществява в началото на практическото обучение.

Като цяло, практическата подготовка на студентите не се нуждае от значими промени, свързани с подготовката и изготвянето на портфолиото за

преддипломната практика, което дава основание да смятаме, че то все още може да се използва активно при обучението на студентите, но може да се помисли за някои малки промени, с цел неговото оптимизиране.

И студентите, и базовите специалисти са успели да се фокусират повече върху ползите от епидемичната обстановка, отколкото върху негативите от нея. Цялостното обучение и практическото обучение на студентите, обучаващи се в бакалавърска програма Социални дейности, като цяло е ефективно и се нуждае от малки корекции, макар и да не са много ясни, но може би специалистите, ангажиран пряко с цялостното обучение на студентите от специалността (и в частност с практическото им обучение), биха могли да преразгледат отново плановете и изискванията към студентите за реализирането на различните видове практики с цел подобряване ефективността на обучението в бакалавърска програма Социални дейности.

Изводите, които можем да направим от проведеното емпирично проучване, са следните:

1. Необходимо е да се полагат усилия за повишаване мотивацията на студентите и специалистите, обучаващи студенти от специалността Социални дейности, като част от този процес е свързан с организирането и провеждането на регулярни срещи с тях. Факултетът е необходимо да помисли възможностите за предоставяне на допълнително обучение на специалистите, работещи в базовите институции с цел непрекъснатото повишаване на техните професионални компетенции и повишаване знанията, уменията и навиците им за работа със студенти.

2. Необходимо е да се търсят възможности за заплащане на практическата подготовка на студентите. Това виждане е изразено и от двете изследвани целеви групи, които посочват, че е необходимо да се повишат часовете за практическо обучение в специалността Социални дейности и че е необходимо да се търсят възможности за заплащането му. Това би било възможно, ако, разбира се, са налични определени условия, като например по-голяма социална отговорност от страна на правителствените и неправителствените организации, работещи в сферата на социалните дейности и, от друга страна, студентите са мотивирани да останат и работят по специалността. Прави впечатление, че в Германия, САЩ и редица друга държави, които осъществяват активна социална политика, насочена към предоставянето на качествена и своевременна социална защита и закрила, се поощрява осъществяването на доброволческа дейност от хората, подготвящи се да работят в различни видове организации за социална работа, а също така, че упражняването на тази професия е свързано със сертифициране на компетенциите на желаещите да упражняват конкретна трудова дейност, в конкретна организация за социална работа. С оглед на това, че професията социална работа е подпомагаща професия, може би било полезно да се мотивират студентите да осъществяват в студентските се години повече доброволчески дейности в различни организации, предоставя-

щи социални услуги, работещи с различни уязвими групи, като по този начин успеят да открият своето професионално призвание.

3. Необходимо е да се потърсят възможности за разгръщане работата на кариерния център към Факултета по педагогика, като се провеждат повече групови и индивидуални срещи със студентите, свързани с тяхното професионално ориентиране и възможностите за осъществяване на доброволческа дейност в различни видове организации.

ЛИТЕРАТУРА

- Богданова, М. (2017) Бебето, детето и техният език. София. [Bogdanova, M. (2017) *Bebeto, deteto i tehniyat ezik*. Sofia.]
- Богданова, М. (2016) Перинаталност и психоанализа. Посрещане на бебето през думи и в света. София. [Bogdanova, M. (2016). *Perinatalnost i psihoanaliza. Posreshtane na bebeto prez dumi i v sveta*. Sofia.]
- Богданова, М. (2014) Психоаналитичният подход в консултантската практика. – *Социална работа*, 1, 1–23. – http://www.swjournal-bg.com/download.php?news_id=22 – посетен на 7.07.2021. [Bogdanova, M (2014) *Psihoanalitichniyat podhod v konsultantskata praktika*. – *Sotsialna rabota*, 1, 1–23. – http://www.swjournal-bg.com/download.php?news_id=22 – poseten na 7.07.2021]
- Богданова, М. (2015) Синергичен модел за професионално ориентиране и консултиране на деца и младежи със специфични потребности. Док.дис. [Bogdanova, M. (2015) *Sinergichen model za profesionalno orientirane i konsultirane na detsa i mladezhi sas spetsifichni potrebnosti*. Dok.dis]
- Бурдийо, П. (2012) Полета на духа. София. [Burdiyo, P., 2012. *Poleta na duha*. Sofia.]
- Господинов, Б. (2009) За същността и статута на социалната работа. – В: Подготовка, професионална реализация и социален статус на социалния работник. София. [Gospodinov, B. (2009) *Za sashtnostta i statuta na sotsialnata rabota*. – V: *Podgotovka, profesionalna realizatsia i sotsialen status na sotsialnia работник*. Sofia.]
- Градев, Д. (2015) Местата на всекидневието и разказът за себе си. – *Другите в биографията на личността*. София. [Gradev, D. (2015). *Mestata na vsekidneviето i razkazat za sebe si*. – *Drugite v biografiyata na lichnostta*. Sofia.]
- Дончева, А. (2014) Азът и Другият в западноевропейската култура на XX в. София. [Doncheva, A. (2014) *Azat i Drugiyat v zapadnoevropeyskata kultura na XX v*. Sofia.]
- Зимел, Г. (2012) Социология. Изследвания върху формите на обобществяване. В. Търново. [Zimel, G. (2012) *Sotsiologia. Izsledvania varhu formite na obobshtestvyavane*. V. Tarnovo.]
- Зупанчич, А. (2007) Любовта като комедия. – *Алтера Академика*, 2/2007. [Zupanchich, A. (2007) *Lyubovta kato komedia*. – *Altera Akademika*, 2/2007.]
- Кусев, И. (1998) Основи на социалната работа. София. [Kusev, I. (1998) *Osnovi na sotsialnata rabota*. Sofia.]
- Маринова, С. (2010) Фрагменти на една „събитийна“ социология на социалното неравенство: бележки върху Зимел. – *ГСУ, Философски факултет, кн. Социология*, том 102, 66–80. [Marinova, S. (2010) *Fragmenti na edna “sabitiyna” sotsiologia*

- na sotsialното neravenstvo: belezhki varhu Zimel. – GSU, Filosofski fakultet, kn. Sotsiologia, tom 102, 66–80.]
- Механджийска, Г. (2013) Социална работа по случай – реконцептуализация на традиционните разбирания в съвременна приложна перспектива. – *Социална работа*, 1, 4–29. – http://www.swjournal-bg.com/download.php?news_id=5 – посетен на 10.07.2021. [Mehandzhiyska, G. (2013) Sotsialna rabota po sluchay – rekontseptualizatsia na traditsionnite razbirania v savremenna prilozhna perspektiva. – *Sotsialna rabota*, 1, 4–29. – http://www.swjournal-bg.com/download.php?news_id=5 – poseten na 10.07.2021.]
- Менцос, С. (2002) Психодинамични модели в психиатрията. Варна. [Mentsos, S. (2002) Psihodinamichni modeli v psihiatriyata. Varna.]
- Мишра, П. (2017) Политиката в епохата на озлоблението: тъмното наследство на Просвещението. – Големият регрес. Международен дебат за духовната ситуация на времето. София.
- Мустафа, З. (2011) Институционализация на социалната работа в България в условията на социална промяна. – Научни трудове на Русенския университет, том 50, 151–155. [Mustafa, Z. (2011) Institutsionalizatsia na sotsialnata rabota v Bulgaria v usloviyata na sotsialna promyana. – Nauchni trudove na Rusenskiia universitet, tom 50, 151–155.]
- Павленок, П. Д. (ред.) (1999) Основы социальной работы – учебник. Москва. [Pavlenok, P. D. (red.) (1999) Osnovy sotsialnoy raboty – uchebnik. Moskva.]
- Петрова, Кр. (2009) Психологични детерминанти на работата с индивидуален случай. – Диоген. Велико Търново. [Petrova, Kr. (2009) Psihologichni determinanti na rabotata s individualen sluchay. – Diogen. Veliko Tarnovo.]
- Петрова, Кр. (2013) Психология на социалната работа като научна изследователска проблематика и учебна дисциплина. – Знанието – традиции, иновации, перспективи, том 1. Бургас, 244–247 – 21. <https://www.bfu.bg/upload/izdania-BSU/conf-2013-tom1-01.pdf> – посетен на 10.07.2021 [Petrova, Kr. (2013) Psihologia na sotsialnata rabota kato nauchna izsledovatel'ska problematika i uchebna distsiplina. – Znanieto – traditsii, inovatsii, perspektivi, tom 1. Burgas, 244–247 – 21. <https://www.bfu.bg/upload/izdania-BSU/conf-2013-tom1-01.pdf> – poseten na 10.07.2021]
- Радев, Н. (2018) Относно предмета на науката социална работа. – Социална работа, 1(6), 2–28. [Radev, N. (2018) Otnosno predmeta na naukata sotsialna rabota. – *Sotsialna rabota*, 1(6), 2–28.]
- Рашева-Мерджанова, Я. (2018) Синергетическа философия на образованието. Синергично образование. Синергетическа естествена педагогика. София. [Rasheva-Merdzhanova, Ya. (2018) Sinergeticheska filosofia na obrazovanieto. Sinerghichno obrazovanie. Sinergeticheska estestvena pedagogika. Sofia.]
- Речник на думите в българския език – <http://rechnik.info> – посетен на 12.07.2021. [Rechnik na dumite v balgarskia ezik – <http://rechnik.info> – poseten na 12.07.2021.]
- Сартър, Ж.-П. (1988) Погнусата. София. [Sartar, Zh-P. (1988) Pognusata. Sofia.]
- Симеонова, Р., Д. Господинов, В. Божилова, М. Делева, И. Йовчева (2010) Управление на качеството в организациите за социална работа. София. [Simeonova, R., D. Gospodinov, V. Bozhilova, M. Deleva, I. Yovcheva (2010) Upravlennie na kachestvoto v organizatsiite za sotsialna rabota. Sofia.]

- Симеонова, Р. (2011) Ръководство и култура в организациите за социална работа. София. [Simeonova, R. (2011) *Rakovodstvo i kultura v organizatsiite za sotsialna rabota*. Sofia.]
- Талеб, Н. (2019) Антикрежкост: Как да извлечем полза от хаоса. София. [Taleb, N. (2019) *Antikrehkost: Kak da izvlechেম polza ot haosa*. Sofia.]
- Тодоров, О. (2015) Психоанализата. Фрагменти от едно тематично въведение. София. [Todorov, O. (2015) *Psihoanalizata. Frangmenti ot edno tematiczni vavedenie*. Sofia.]
- Тодорова, К. (2017) Професионално ориентиране и консултиране на юноши с асоциално поведение. Докторска дисертация. София. [Todorova, K. (2017) *Profesionalno orientirane i konsultirane na yunoshi s asotsialno povedenie. Doktorska disertatsia*. Sofia]
- Фройд, З. (1992) Отвъд принципа на удоволствието. София. [Froyd, Z. (1992) *Otvad printsipa na udovolstviето*. Sofia.]
- Фуко, М. (2016) Генеалогия на модерността. София. [Fuko, M. (2016). *Genealogia na modernostta*. Sofia.]
- Фуко, М. (2016а) Управляването на себе си и на другите. София. [Fuko, M. (2016) *Upravlyavaneto na sebe si i na drugite*. Sofia.]
- Хой, Д. (2008) Връзката между теория и практика. – В: Мартин, Д. (съст.) Антология Социална работа. София. [Hou, D. (2008) *Vrazkata mezhdu teoria i praktika*. – Martin, D. (sast.) *Antologia Sotsialna rabota*. Sofia]
- Шемама, Р. (1998) Речник по психоанализа. Плевен. [Shemama, R. (1998) *Rechnik po psihoanaliza*. Pleven.]
- Шютц, А. (2010) Смесовото изграждане на социалния свят. София. [Shyutts, A. (2010) *Smislovoto izgrazhdane na sotsialnia svyat*.]
- Якимова, М. (2013) Да направиш себе си разбираем. – *Чужденецът и всекидневието*. София. [Yakimova, M. (2013) *Da napravish sebe si razbiraem*. – *Chuzhdenetsat i vsekidneviето*. Sofia]
- Alotaibi, M. (2014) A Study of the Conceptualization of Social Work and How this is Presented in the Introductory Social Work Course. – https://uta-ir.tdl.org/uta-ir/bitstream/handle/10106/24937/Alotaibi_uta_2502M_12908.pdf?sequence=1&isAllowed=y – посетен на 2.7.2021
- Bower, M. (2005) Psychoanalytic Theory for Social Work Practice. London, 1–15.
- Council of Europe. (1967) European Yearbook/Annuaire Europeen. The Hague: Martinus Nijhoff, 350–357.
- Danto, E.A. (2009) A New Sort of ‘Salvation Army’: Historical Perspectives on the Confluence of Psychoanalysis and Social Work. – *Clin Soc Work J*, 37, 67–76.
- Howe, D., M. Brandon, D. Hinings, G. Schofield (1999) Attachment Theory, Child Maltreatment and Family Support. A Practice and Assessment Model. London.
- Nicolson, P., R. Bayne (1990) Applied psychology for social workers. 2nd Edition. Basingstoke.
- Pearson, G., J. Treseder, M. Yelloly (1988) Social Work and the Legacy of Freud. London, 1–12.
- Prudhomme, M. (2009) Educatif, thérapeutique et pédagogique: les trois brins d’une même tresse – <http://www.psychasoc.com/Textes/Educatif-therapeutique-et-pedagogique-les-trois-brins-d-une-meme-tresse> – посетен на 10.07.2021.
- Tosone, C. (2016) Clinical Social Work Practice and Education: What Would Flexner Think Now? – *Journal of Social Work Education*, 52, S1, 28–37.

Анкетна карта за студенти

Уважаеми студенти,

Във връзка с повишаване ефективността на практическата подготовка в специалност Социални дейности и проучване възможностите за кариерно развитие на студентите се обръщаме към Вас с молба да споделите своето мнение.

Вашето участие е важно, тъй като ще послужи да анализи и нововъведения. Благодарим Ви!

Как Ви се отразиха епидемичната обстановка и мерките, свързани с нея? (моля, посочете до 2 отговора)

- a) страхотно, намерих повече време за дома и семейството си
- b) използвах времето въпреки за лично усъвършенстване, посветих се на хобитата си
- c) почивах си активно, отдавна исках това
- d) работих двойно, липсата на граница дом/ офис по-скоро увеличи работните ми задължения
- e) успях да планирам по-добре деня и ангажиментите си в този период
- f) открих нови умения и начини да реализирам себе си
- g) мисля, че ме обзема тъга и страх
- h) отчаяно искам всичко да свърши вече
- i) друго...

Определяте емоционалното си състояние като: (моля, посочете до 2 отговора)

- j) стабилно
- k) лабилно
- l) депресивно
- m) еуфорично
- n) радостно
- o) тревожно
- p) тъжно
- q) друго...

Бихте ли се обърнали към психотерапевт, за да поговорите за това, което преживявате в момента?

- r) да, защото...
- s) по-скоро да, защото...
- t) не, защото...
- u) по-скоро не, защото...

Как смятате, че ще се отрази ковид 19 на кариерното Ви развитие? (моля, посочете до 2 отговора)

- v) Ще се отворят повече възможности за работа
- w) Възможностите за работа ще намалеят
- x) Мисля да се преквалифицирам като...
- y) Всичко е толкова неясно и тъжно, че не смея да правя планове
- z) Друго...

Имате ли личен кариерен план с ясни цели, периоди и ресурси?

Да, свързан е с...

Не, защото...

Бих искал/а, но не знам как да го направя

За какъв период от време сте развили своите кариерни планове?

една година

3 години

10 години

повече от 10 години

все още не съм

Можете ли да определите себе си като талантлива личност?

Да, защото...

Не, защото...

Избройте три свои уникални умения?

Смятате ли, че имате възможност да изиявявате талантите си?

Да, в полето на професионалната си дейност

Да, по-скоро в личното си време, извън работа

Преди упражнявах таланта си, но вече нямам възможност да го правя, защото...

Не съм открил/а своите таланти

Нямам таланти

Бихте ли се обърнали към кариерен консултант за: (моля, посочете до 2 отговора)

a) информация по отношение на стаж

b) информация по отношение на работа

c) помощ при подготовка на документи за кандидатстване за работа

d) съвет за кариерно развитие

e) вече съм провеждал сесия с кариерен консултант по повод...

f) друго...

По отношение на обучението си определяте последната една година като:

Ефективна, защото...

По-скоро ефективна, защото...

Неефективна, защото...

По-скоро неефективна, защото...

По отношение на практическата си подготовка определяте последната една година като:

Ефективна, защото...

По-скоро ефективна, защото...

Неефективна, защото...

По-скоро неефективна, защото...

Какво според Вас може да бъде подобро в практическото обучение на студентите в специалност Социални дейности (моля, посочете до 2 отговора):

- a) практическите занятия да се осъществяват в рамките на определени дисциплини;
- b) да имате повече възможности за избор на организации;
- c) провеждане на практика само в институции, в които бихте могли да работите;
- d) практиката да се заплаща като платен стаж;
- e) да се провежда входящ тренинг за работа в съответната организация;
- f) създаване на възможности за участие в стажантски и доброволчески програми;
- g) друго...

Смятате ли, че студентите сами трябва да намират място за практическа подготовка според интересите си, проявявайки активност и тренирайки умения за заетост?

Да, защото...

По-скоро да, защото...

Не, защото...

По-скоро не, защото...

Желанието Ви да реализирате практика „на терен“? (моля, посочете до 2 отговора) зависи от:

- a) екипа в организацията
- b) колегите, с които отивам
- c) работното ми време
- d) разстоянието, което трябва да измина, за да стигна
- e) емоционалното ми състояние
- f) друго...

Според Вас портфолиото за преддипломната практика се нуждае от промяна:

Да, по отношение на...

По-скоро да, по отношение на...

Не, защото...

По-скоро не, защото...

Нуждаят ли се според Вас специалистите, работещи в организации за социална работа, от допълнителна подготовка за работа със студенти:

Да, по отношение на...

По-скоро да, по отношение на...

Не, защото...

По-скоро не, защото...

Ако зависи от Вас, промените в практическата подготовка на студентите в специалност СД биха били:

А в цялостното обучение в специалност СД?

Как избрахте специалността: (моля, посочете до 2 отговора)

a) случайно,

b) с приятели

c) родителите ми ме насочиха

d) не ме приеха друго, а исках...

e) винаги съм искал/а да помагам

f) друго...

Не бихте работили като социален работник заради (моля, посочете до 2 отговора):

Финансовото възнаграждение

Необходимостта сами да заплащате за развитието си – личен опит, супервизия

Отношението на хората към професията, липсата на престиж

Липсата на добри екипи, в които да се включите

Желанието да се реализирате в друга сфера, която е...

Друго...

Знаете ли, че съществува Кариерен център към ФП?

Да, защото...

Не, защото...

В каква професия бихте се реализирали?

Курс на обучение и форма...

Университет...

Заемана длъжност в момента...

Анкетна карта за специалисти

Уважаеми колеги,

Настоящото изследване се реализира с цел да се проучи Вашето експертно мнение по отношение практическата подготовка на студентите в специалност Социални дейности и възможностите пред тях за кариерно развитие.

Вашето участие е важно за Факултета по педагогика, тъй като ще послужи за анализи и нововъведения.

Благодарим Ви!

Определяте студентите като: (моля, посочете до 2 отговора)

Мотивирани да учат млади хора

Немотивирани да учат млади хора

Объркани млади хора

Заинтересовани единствено да завършат образованието си

Ориентирани към заданията, не към смисъла и процеса на научаване

Друго...

Какво бихте посъветвали студентите, решили да се реализират в сферата на социалните дейности? (моля, посочете до 2 отговора)

Да си преценят силите, никак не е лесно

Да помислят добре дали си заслужава

Да са смели

Да си отделят години за развитие

Да се откажат

Друго...

Как Ви се отрази епидемичната обстановка и мерките свързани с нея? (моля, посочете до 2 отговора)

a) страхотно, намерих повече време за дома и семейството си

b) използвах времето въпреки за лично усъвършенстване, посветих се на хобитата си

c) почивах си активно, отдавна исках това

d) работих двойно, липсата на граница дом/ офис по-скоро увеличи работните ми задължения

e) успях да планирам по-добре дните и ангажиментите си

f) открих нови умения и начини да реализирам себе си

g) мисля, че ме обзема тъга и страх

h) отчаяно искам всичко да свърши вече

i) друго...

Определяте емоционалното си състояние като (моля, посочете до 2 отговора):

- a) стабилно
- b) лабилно
- c) депресивно
- d) еуфорично
- e) радостно
- f) тревожно
- g) тъжно
- h) друго...

За последните 2 години колко пъти си казахте: „Не мога повече!“

Всеки ден
Всяка седмица
Всеки месец
Вече не ги броя
Не си казвам това, а...

Смятате ли, че сте в бърнаут?

- a) Да, защото...
- b) Не, защото...
- c) Не знам какво е това

Бихте се обърнали към психотерапевт, за да поговорите за това, което преживявате в момента?

- a) Да, защото...
 - b) По-скоро да, защото...
 - c) Не, защото...
 - d) По-скоро не, защото...
- Защо?

Бихте определили своята професия като (моля посочете до 3 отговора):

- a) престижна
- b) безперспективна
- c) неблагодарна
- d) нископлатена
- e) удовлетворяваща
- f) трудна, но полезна
- g) развиваща
- h) друго...

Заради какво продължавате да работите тази професия? (моля посочете до 2 отговора):

- a) престиж
- b) удовлетворение от работата
- c) усещането, че сте полезни
- d) финансовото възнаграждение
- e) сигурността в организацията
- f) колегите
- g) работните условия
- h) свободата да вземате решения
- i) гъвкавото работно време
- j) друго...

Какво според Вас може да бъде подобро в практическото обучение на студентите в специалност Социални дейности (моля, посочете до 2 отговора):

- a) практическите занятия да се осъществяват в рамките на определени дисциплини;
- b) да имате повече възможности за избор на организации;
- c) провеждане на практика само в институции, в които бихте могли да работите;
- d) практиката да се заплаща като платен стаж;
- e) да се провежда входящ тренинг за работа в съответната организация;
- f) създаване на възможности за участие в стажантски и доброволчески програми;
- g) друго...

Ако зависи от Вас, промените в практическата подготовка на студентите в специалност СД биха били:

Според Вас портфолиото за преддипломната практика се нуждае от промяна по отношение на..

Не, в този вид е ефективно

Оценявате системата за практическа подготовка на студентите в специалност СД като:

По-скоро ефективна, защото...

Ефективна, защото...

По-скоро неефективна, защото...

Неефективна, защото...

Предлагам да се промени...

Смятате ли, че студентите сами трябва да намират място за практическа подготовка според интересите си, проявявайки активност и тренирайки умения за заетост?

Да, защото...

По-скоро да, защото...

Не, защото...

По-скоро не, защото...

Защо?

От каква допълнителна подготовка за работа със студенти имате необходимост?

През каква парадигма реализирате социалната работа (моля, посочете до 2 отговора):

когнитивно-поведенческа

психоаналитична

позитивна

юнгианска

хуманистична

холистична

методическа

нормативна

друго...

нямам определена парадигма

Стаж по специалността...

Институция...

Заемана длъжност...

Години опит в работа със студенти...